

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Л. В. Перевалова, І. В. Лисенко, Г. М. Гаряєва

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПСИХОЛОГА**

Навчально-методичний посібник
для студентів денної і заочної форми навчання,
які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія»

Затверджено
редакційно-видавничою
радою НТУ «ХП»,
протокол № 1 від 16.02.2023 р.

Харків
2023

УДК 340.1:159.9(075)

П27

Рецензенти:

Килимник І. І., к.ю.н., доцент, завідувачка кафедри Правового забезпечення господарської діяльності, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

Підбуцька Н. В., д-р. психол. наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Перевалова Л. В.

П27 Правове регулювання професійної діяльності психолога : навч.- метод. посіб. / Л. В. Перевалова, І. В. Лисенко, Г. М. Гаряєва – Харків: ФОП Панов А. М., 2023. – 92 с.

ISBN 978-617-8113-30-8

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до курсу «Правове регулювання професійної діяльності психолога». В ньому розглядаються основні законодавчі акти, міжнародні правові документи, які регулюють діяльність сучасних психологів. Особлива увага приділяється проблемам правового регулювання діяльності психологів в системі освіти, в сфері захисту прав дітей, членів сімей, уразливих категорій населення, постраждалих від воєнних дій, юридичній відповідальності психологів. Навчально-методичний посібник містить програму навчального курсу, теоретичний матеріал, контрольні запитання, список рекомендованої літератури та джерела законодавства для більш ретельного вивчення даної дисципліни.

Посібник буде корисним як для студентів, які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія», так і для викладачів.

Бібліогр. 50 назв.

УДК 340.1:159.9(075)

ISBN 978-617-8113-30-8

© Перевалова Л. В., Лисенко І. В., Гаряєва Г. М., 2023

ВСТУП

Сьогоднішній світ важко уявити без фахівців – психологів, які впливають майже на всі сфери соціального життя людини, допомагають їй у складних життєвих обставинах. Професія психолога вимагає постійного вдосконалення, розвитку, тому що включає в себе допомогу у вирішенні різних конфліктів і кризових ситуаціях. І це – велика відповідальність.

Професія психолога є дуже цікавою і творчою, що вимагає постійного розвитку та вдосконалення. Різноманітність різних професій просто величезна, але не всі включають в себе знання величезних душевних витрат і вкладень, а також допомогу в різних сімейних конфліктах і різних кризових ситуаціях. Психологи – це люди, професія яких – допомагати людям.

Вивчення людини складає одне з найважливіших завдань науки, а серед наук про людину психологія займає одне з перших місць. Вивчення ж психології, разом з іншими науками, необхідне для побудови наукового світогляду.

Психологія дає можливість надати допомогу людям, що мають проблеми, які впливають на їх психічний стан та здоров'я, тому фахівець психолог повинний вміти оцінити психічний стан людини, розуміти її індивідуальні особливості. І навряд чи можна назвати хоч б одну спеціальність, в якій людина не стикається з необхідністю розуміти інших людей, знатися на них. До певної міри «інженерами людських душ» є і представники інших спеціальностей, в першу чергу, педагоги. Для них знання психології цілком обов'язкове.

Вивчення психології допомагає знати свій психічний стан, вміти описати свої власні переживання, усвідомити його, зрозуміти його і, завдяки цьому, до певної міри оволодіти ним. Психологія дає можливість розуміти самого себе, знати свої сильні й слабкі сторони. А знати себе необхідно для самовиховання, для роботи над собою, над виправленням своїх недоліків, над розвитком своїх здібностей. Знати себе необхідно також для того, аби свідомо обрати таку спеціальність, таку роботу, в якій можна принести більшу користь і отримати більше задоволення.

Знання психології допомагає правильно організувати розумову роботу, зокрема навчальну. Які прийоми заучування є найбільш економними і ведуть до кращого засвоєння знань? Як організувати свою діяльність для вироблення тих або інших навиків? Від чого залежить розвиток спостережливості, уваги, мислення? Ці питання належать до галузі психологічних знань.

Сучасна психологія поділяється на ряд галузей. Разом із загальною психологією, що вивчає закономірності психічного життя дорослої нормальної людини, найважливішими галузями психології є: дитяча психологія, вивчаюча психіку дитини; патопсихологія (від грецького слова «патос» – страждання), маюча своїм предметом хворобливі відхилення в психіці. В психологічній науці є ряд спеціальних галузей, вивчаючих психічне життя в умовах певної діяльності: психологія праці, педагогічна психологія, військова психологія, психологія мистецтва та ін.

У рамках навчального курсу «Правове регулювання професійної діяльності психолога» студентам надаються знання основних законодавчих актів та міжнародних документів, які регулюють професійну діяльність психологів. Визначаються особливості діяльності професіональних психологів в системі освіти, при захисті прав та законних інтересів громадян, соціально уразливих верств населення. Аналізуються норми трудового законодавства, які регулюють трудові відносини та оплату праці психологів. Особлива увага приділяється юридичній відповідальності психологів.

Основними проблемами психологів, на жаль, було й залишається незнання прав, обов'язків, юридичних обмежень та вимог, які висуваються до психолога згідно з чинним законодавством України у різних сферах його професійної діяльності. Серед основних проблем значне місце займають несвоєчасне та невідповідне до вимог законодавства ведення документів, неефективний розподіл робочого часу й нездатність презентувати на належному рівні результати своєї роботи, невміння здійснювати аналіз діяльності та прогнозування.

Таким чином, основним завдання даного навчальної дисципліни є ознайомлення майбутніх фахівців-психологів з актами законодавства, що регулюють їх професійну діяльність, сформувані у них розуміння особливостей діяльності психологів у системі освіти, під час захисту прав громадян, які потребують психологічної допомоги. Сформувані у студентів правове мислення, підвищити правосвідомість та правову культуру, що надасть їм змогу керуватися одержаними знаннями у майбутній професійній діяльності.

Метою викладання навчальної дисципліни «Правове регулювання професійної діяльності психолога» є:

- сприяти засвоєнню правових знань, формування вмінь і навичок застосовувати здобуті знання у професійної діяльності;

- формувати у студентів науковий світогляд, правниче мислення, правосвідомість, правову культуру, моральні та інші якості фахівця.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Правове регулювання професійної діяльності психолога» студенти повинні знати:

- коло суспільних відносин, що регулюються правом;
- чинне законодавство.

Уміти:

- орієнтуватись у системі джерел законодавства України та міжнародно-правового регулювання;
- аналізувати, узагальнювати та застосовувати норми права України у практичній діяльності, роз'яснювати їх зміст;
- складати та оформлювати документи юридичного характеру;
- підбирати літературу з теми заняття, складати конспекти і тези виступів, знаходити правову інформацію;
- керуватись у практичній діяльності та поведінці правовими знаннями і переконаннями, брати участь у правовому вихованні населення.

Структура навчальної дисципліни «Правове регулювання професійної діяльності психолога» визначається відповідно до робочого навчального плану.

На сучасному етапі законодавство України в сфері регулювання професійної діяльності психолога носить розрізнений характер, правові норми містяться в різних законодавчих актах, відсутній спеціальний закон, який би всебічно та обґрунтовано регулював діяльність психологів.

Проте зазначена тенденція засвідчує необхідність чіткого окреслення закономірностей розвитку законодавства у цій сфері. Цим також зумовлюється доцільність ознайомлення майбутніх фахівців із сучасними тенденціями правового регулювання їх професійної діяльності в Україні. Видання може бути корисним викладачам і студентам закладів вищої освіти при викладанні та вивченні дисципліни «Правове регулювання професійної діяльності психологів», «Нормативно-правове забезпечення практичної діяльності психологів».

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА
навчальної дисципліни
«Правове регулювання професійної діяльності психолога»

Тема 1. Діяльність психолога як об'єкт правового регулювання

Загальні положення про правове регулювання діяльності психолога та характеристика нормативно-правових документів в даній сфері. Умови успішності професійної діяльності психолога. Знання правових основ діяльності як умова професіонального становлення спеціаліста-психолога. Основні регулятори діяльності спеціаліста-психолога: правовий, моральний рівень.

Правова культура як умова професійного становлення спеціаліста-психолога. Поняття правової культури та її зміст. Види правової культури: індивідуальна, групова, суспільна, спеціальна. Правосвідомість громадян та шляхи її формування. Правова освіта як складова правової культури. Необхідність правових знань для успішної професійної діяльності в різних сферах суспільного життя.

Тема 2. Міжнародно-правові документи, що регулюють професійну діяльність психологів

Забезпечення прав людини як головна умова його духовного та фізичного благополуччя. Основні групи прав людини, що фіксуються документами ООН: елементарні, громадянські, політичні, економічні права. Хартія про права людини. Європейська соціальна хартія (18.10.1961, переглянута 03.05.1996). Європейська конвенція з прав людини (4.11.1950, переглянута 11.05.1994). Конвенції Міжнародної організації праці. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (14.12.1960). Рекомендації про виховання в дусі Міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та виховання в дусі поваги прав людини і основних свобод. Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень медицини та біології; Конвенція про права людини та біомедицину (04.04.1997). Декларація про права дитини (20.11.1959)

Тема 3. Нормативно-правове забезпечення психологічної роботи

Законодавство України: Конституція України, Закони «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про соціальні послуги», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про психіатричну допомогу» та інші; Етичний кодекс психолога, Етичний кодекс

спеціалістів із соціальної роботи України та інші нормативно-правові акти. Застосування правових знань у практичній діяльності психолога.

Тема 4. Правове регулювання діяльності психолога в системі освіти

Закони України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про вищу освіту». Положення про психологічну службу системи освіти України. Основні завдання психологічної служби, зміст діяльності, тривалість робочого тижня практичних психологів та соціальних педагогів, структура та управління службою. Нормативи чисельності практичних психологів та соціальних педагогів у навчальних закладах. Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів від 19.10.2001 р. Ефективність і результативність психологічної допомоги в закладах освіти, а також повне дотримання Етичного кодексу. Координування і вдосконалення діяльності центрів практичної психології та соціальної роботи, практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти. Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах МОНУ.

Тема 5. Законодавство України про здійснення та захист прав членів родини

Нормативно-правове регулювання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання допомоги сім'ям, дітям та молоді. Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги» та інші нормативно-правові акти. Правовий статус центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги та їх повноваження. Повноваження загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, служб у справах дітей. Надання психологічної допомоги сім'ям, дітям та молоді, особам, які постраждали від домашнього насильства. Правові засади діяльності психологічних служб в центрах медико-соціальної та психолого-педагогічної допомоги населенню.

Тема 6. Правове забезпечення діяльності психолога у вирішенні проблем соціально уразливих категорій населення

Визначення понять «вразливі категорії населення», «складна життєва ситуація». Законодавче забезпечення соціально-психологічної реабілітації дітей, молоді, людей похилого віку, учасників антитерористичної операції / операції об'єднаних сил (АТО/ООС), внутрішньо переміщених осіб, мігрантів, біженців та інших категорій населення, які перебувають у складних життєвих обставинах. Державні програми підтримки вразливих категорій населення, які опинилися у складних життєвих обставинах. Основні напрямки діяльності психолога з вразливими категоріями населення. Міжнародне співробітництво у вирішенні проблем соціально уразливих груп населення: дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів, постраждалих від воєнних дій.

Тема 7. Трудове законодавство про організацію праці та відпочинку психолога

Кодекс законів про працю. Порядок укладання трудового договору /контракту з практикуючим психологом. Правові підстави припинення трудових відносин. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку психологів-практиків. Порядок надання відпустки. Оплата праці. Організація робочого місця. Типова документація. Кадрове забезпечення служби практичної психології.

Тема 8. Юридична відповідальність психолога за порушення принципів професійної діяльності

Цивільно-правова, адміністративно-правова та кримінальна відповідальність. Кримінальний кодекс України про злочини проти дитини, особистості та кримінальну відповідальність за їх скоєння. Незаконне проведення дослідів над людиною. Доведення до самогубства.

Розділ 1. ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1.1. Загальні положення про правове регулювання діяльності психолога.

1.2. Правова культура як умова професійного становлення спеціаліста-психолога.

1.1. Загальні положення про правове регулювання діяльності психолога

Одним із найважливіших людських ресурсів, який нині стає чинником оптимального вирішення глобально-нагальних проблем, має стати високий професіоналізм, креативність та всебічність розвитку фахівців усіх галузей народного господарства. Враховуючи цілу низку перешкод, які створюють сучасні труднощі для вирішення вищезначеного питання (ведення військових дій, нестабільність, економічна криза і як наслідок – масова еміграція населення за кордон, особливо молоді тощо), постає реальне питання не лише про підвищення якості освіти, забезпечення професійної компетентності випускників закладів вищої освіти, а й про збереження їх психічного здоров'я під час навчального процесу в умовах воєнного стану. У вирішенні цього важливого завдання значну роль покликані відіграти психологічні (або соціально-психологічні) служби закладу вищої освіти, діяльність яких забезпечується не лише психологами, а й соціальними педагогами і соціальними працівниками та спрямована на створення умов для повноцінного гармонійного розвитку студентів, реалізації їх наявних і потенційних особистісно-професійних можливостей.

Професійна підготовка сучасного фахівця формується відповідно до вимог суспільства, що прагне до закінчення військових дій, приєднання до європейського співтовариства, та спрямована на підготовку конкурентоспроможного практичного психолога. Затребуваним буде той фахівець, який здатний не тільки кваліфіковано вирішувати питання в професійному полі, а й який спроможний самостійно забезпечувати пошук ефективних шляхів вирішення конфліктних ситуацій, орієнтуватися в проблемах виходу з нетипових ситуацій в процесі системного спілкування. Для того щоб сформувався активний професіонал з власною життєвою позицією, вмінням самовдосконалюватись, необхідним є соціально-психологічний супровід студента, сприяння розширенню його внутрішнього простору та розкриття способів самопізнання.

Більш глобальна життєва перспектива у молоді, як правило, поєднується із проблемою професійного самовизначення, працевлаштування, матеріального

забезпечення майбутнього життя. Однією з ключових ланок освітнього простору для формування фахівця є вища школа. Сучасний стан суспільного розвитку поставив перед вищою школою принципово нове завдання – виховання особистості в умовах воєнного стану та демократизації суспільних інститутів після закінчення військових дій. Тобто забезпечення кожному студентові таких умов, за яких він міг би найкращим чином реалізувати свої потенційні можливості та здібності.

Поставлена мета реалізується через створення психологічного простору навколо студентів та здійснюється у таких напрямках:

- консультативно-методична допомога учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання студентів, виховання культурної, соціально зрілої особистості; психологічне забезпечення навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти, пошук і виявлення обдарованих студентів, психологічний супровід студентів, що потребують зараз особливої уваги викладачів, робота з адаптації студентів під навчання у ЗВО;

- здійснення діагностичної, консультативної, корекційної та профілактичної роботи з окремими особами та колективами;

- захист психічного та фізичного здоров'я студентів і викладачів, орієнтація на здоровий спосіб життя, попередження наркоманії, алкоголізму, злочинності, взаємодія та координація спільної діяльності з громадськими організаціями, органами студентського самоврядування, правоохоронними органами, органами охорони здоров'я, соціальними службами та ін.

Діяльність психологічної служби під час навчання має охоплювати:

- діагностику – соціальне і психологічне вивчення студентів, викладачів і співробітників, визначення причин, що ускладнюють особистісний розвиток, навчання та взаємини в колективі, проектування на цій основі змісту і напрямків індивідуального розвитку студента, визначення тенденцій розвитку груп і колективів;

- корекцію – здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психічному та особистісному розвитку, а також поведінці студентів;

- профілактичну та просвітницьку роботу – попередження відхилень у психічному та особистісному розвитку студентів, міжособистісних стосунках, поведінці (різних форм девіантної поведінки та ін.);

- психологічне консультування – надання допомоги особистості в її саморозумінні, самопізнанні, формуванні та збереженні адекватної самооцінки і адаптації до реальних життєвих умов, формуванні ціннісно-мотиваційної сфери,

подоланні критичних ситуацій і досягнення емоційної стійкості, що сприяє безперервному особистісному та професійному зростанню і саморозвитку.

Психологічна служба ЗВО, усвідомлюючи необхідність працювати в режимі військового стану та подальшого розвитку, має використовувати нові, інтерактивні форми роботи, яким властиво залучення усіх учасників навчально-виховного процесу (студентів, викладачів, адміністрації) в діяльність і діалог, що передбачає вільний обмін думками. Цінність такого підходу в тому, що він забезпечує зворотний зв'язок, формує позитивні відносини, стійкий інтерес до навчання, потребу в самоосвіті, саморозвитку.

Професійна підготовка майбутніх психологів до практичної діяльності – це цілеспрямований процес безпосереднього оволодіння майбутніми психологами знаннями та навичками, що необхідні їм для подальшої роботи. Готовність майбутніх психологів до практичної діяльності визначається через її компоненти, а саме: психологічна готовність, теоретична готовність, практична готовність, готовність до подальшого самовдосконалення себе як фахівця, її критерії, показники і рівні.

Все це потребує багатьох знань, які охоплюють не тільки спеціальні знання, але й знання правових документів, моральних принципів, які необхідні майбутнім фахівцям.

Структурними компонентами практичної психології виступають сфери соціальної практики, які є специфічними для діяльності практикуючих психологів. У структурі практичної психології виділяють багато складових: політична психологія, практична психологія економіки та бізнесу, практична психологія освіти та інші. Серед цих компонентів виділимо юридичну психологію та пенітенціарну психологію.

Так, юридична психологія вирішує такі практичні завдання:

- корекція структури особистості, її окремих рис;
- психологічна реабілітація співробітників правоохоронних органів;
- профвідбір та контроль процесу професійної адаптації;
- аналіз криміногенного стану тощо.

Психодіагностика та психологічна експертиза в юридичній практиці має свої особливості. Досить часто психологічна діагностика здійснюється всупереч волі клієнта, тому гостро виникає потреба у перевірці даних на надійність. Психологічна експертиза здійснюється на основі мінімальної інформації і передбачає побудову психологічного портрету людини, опис її звичок та поведінки.

Пенітенціарна психологія тісно пов'язана з юридичною і займається проблемами перевиховання, виправлення особистості засудженого, його реадaptaцією. Психологічна служба в установах кримінально-виконавчої системи України забезпечує відповідне супроводження процесу відбування покарання.

Якщо взяти будь-який компонент практичної психології, можна зрозуміти, що він потребує знання багатьох нормативно-правових актів. Наприклад, політична психологія виконує таке завдання, як проведення соціально-психологічної експертизи проектів законів, указів, державних програм і рішень з метою запобігання стихійним масовим заворушенням, актам непокори тощо. Психологія сім'ї та соціально-психологічного захисту населення передбачає вирішення таких завдань, як забезпечення регуляції подружніх стосунків, надання допомоги щодо виховання дітей у сім'ї, що неможливе без знання сімейного законодавства.

Правове регулювання професійної діяльності психологів здійснюється Конституцією України, Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, Законами України про освіту, чинним законодавством України, Положенням про психологічну службу системи освіти України, Етичним кодексом психологів України та іншими нормативно-правовими актами.

1.2. Правова культура як умова професійного становлення спеціаліста-психолога

Правова культура є важливішою умовою професійного становлення спеціаліста психолога. Усе, що є позитивним, суспільно цінним, що існує у правовій дійсності (норми права, інститути права, правові відносини, законність тощо) відноситься до поняття «правова культура». Разом з мораллю, економікою, мистецтвом, право є невід'ємним елементом культури. Право сприяє прилученню людства до культури. У свою чергу, розвиток правової культури сприяє вдосконаленню культури в цілому. Гармонія політичної, моральної, естетичної та правової культури забезпечує духовний розвиток особистості.

Правова культура пізнає поступово. Спочатку формуються елементи моральної культури: совість, честь, гідність тощо. Без цього правова культура не може існувати. Людина познає, що є добре, що є поганим, це допомагає засвоїти перші основи права. Людина починає розуміти, що не можна робити, яка відповідальність настає за порушення встановлених правил. Подальший розвиток людини викликає вже необхідність розуміння різних галузей права (сімейного, трудового та інших). Основа правової культури – це юридичні

знання. Однак теоретичних знань недостатньо, треба застосовувати ці знання у практичній діяльності.

Таким чином, правова культура є особливою складовою духовної культури людства, що фіксує досягнення суспільства в розвитку правових феноменів у цілому, розкриває роль правових ідеалів і цінностей у житті суспільства, реальних здобутків держави у сфері правоохоронної діяльності.

Ознаки правової культури:

- виступає засобом правового регулювання суспільних відносин, заснованих на законах, формах взаємодії їх учасників;
- органічно пов'язана та взаємодіє із законодавством;
- використовується як інструмент покращення стану правового життя суспільства в цілому;
- сприяє спілкуванню суб'єктів політичного й правового життя суспільства, що виражається в різних формах правомірної поведінки та мислення, побудованого на вільному виборі гарантованих законами правових засобів досягнення поставлених цілей.

Таким чином, правова культура включає:

- правосвідомість, що формується під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів суспільного розвитку. На неї впливають не тільки історичні та соціальні процеси, а й геополітична ситуація в державі і духовна сфера суспільства. Якщо правова система функціонує в умовах законності, свободи, соціальної справедливості, поваги до права, то це сприяє підвищенню рівня правосвідомості всіх суб'єктів;
- повагу до права;
- правові знання та уявлення;
- традиції, потреби, навички діяльності відповідно закону;
- реальну діяльність громадян, відповідно до правових установок і переконань (режим законності);
- правову активність населення, посадових осіб і законодавців, урядовців та ін.

Показниками правової культури є:

- відповідність права вимогам справедливості та свободи;
- якість системи законодавства;
- форми і методи правового регулювання;
- участь громадян в управлінні державою;
- рівень якості роботи правоохоронних і правозастосовних органів та посадових осіб;

- рівень правотворчої та право реалізаційної культури;
- рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, їх переконаність у необхідності діяти відповідно до вимог норм права;
- знання про державний устрій, призначення держави, політичну систему суспільства;
- правові знання, що охоплюють знання конкретних норм права;
- стан законності та правопорядку;
- престиж юридичної професії;
- авторитет і належний ступінь розвитку юридичної науки.

Залежно від носія правової культури розрізняють такі її види:

- правову культуру суспільства;
- правову культуру особи;
- правову культуру професійної групи.

Виділяючи три види правової культури, варто пам'ятати, що в реальному житті вони тісно переплетені: правова культура, як соціальне явище, єдина; правова культура суспільства не існує поза правовою культурою його членів (особистості, групи); вона є умовою, формою і результатом культурно-правової діяльності громадян та їх професійних груп.

Кожне суспільство виробляє свою модель правової культури.

Структура правової культури суспільства:

- правосвідомість – високий рівень свідомості, що включає оцінку закону з позицій справедливості, прав людини;
- правомірна поведінка – правова активність громадян, що полягає в їх належній поведінці;
- юридична практика – ефективна діяльність законодавчих, судових, правозастосовних і правоохоронних органів;
- стан законності та правопорядку – суспільні відносини, врегульовані за допомогою правових засобів, зміст яких складають правомірні дії суб'єктів права. Міцність правопорядку залежить від стану законності, без якої неможлива правова культура. Переконаність у необхідності дотримання норм права – це основа режиму законності та правопорядку.

Правова культура особи – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особистості, що забезпечують її правомірну діяльність.

Правова культура особи включає:

- знання законодавства (інтелектуальний зріз). Інформованість була і залишається важливим каналом формування юридично зрілої особистості;
- переконаність у необхідності та соціальній корисності законів і підзаконних нормативно-правових актів (емоційно-психологічний зріз);
- уміння користуватися правовим інструментарієм – законами й іншими актами – у практичній діяльності (поведінковий зріз).

Правова культура особи характеризує рівень правової соціалізації члена суспільства, ступінь засвоєння і використання ним правових основ державного та соціального життя. Правова культура особи означає не тільки знання та розуміння права, але і правові судження про нього як про соціальну цінність, і головне – активну роботу, щодо втілення в життя його положень і зміцнення законності та правопорядку.

Показником правової культури особи є її правова активність як вища форма правомірної поведінки, що передбачає:

- наявність високого рівня правосвідомості;
- гарне знання права (внутрішній аспект);
- готовність до ініціативної правомірної діяльності в правовій сфері на основі поважного ставлення до права, переконаності в необхідності та справедливості норм права;
- добровільне здійсненні норм права;
- цілеспрямовану, ініціативну, позитивну соціально корисну діяльність особи, що перевершує звичайні вимоги до можливої і належної поведінки, спрямовану на розвиток демократії, зміцнення законності та правопорядку (зовнішній аспект).

Правова культура суспільства – це різновид загальної культури, що являє собою своєрідну систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності.

Правова культура особи (загальна і спеціально-професійна) сприяє виробленню стилю правомірної поведінки, що формується залежно від:

- ступеня засвоєння і прояву цінностей правової культури суспільства;
- специфіки професійної діяльності;
- індивідуальної неповторності, творчості кожної особистості.

Правова культура професійної групи (професійна правова культура) – одна з форм правової культури суспільства, властива певній спільності людей, яка на

професійному рівні займається конкретним видом діяльності, що вимагає фахової освіти і практичної підготовки.

Професійній правовій культурі робочої групи (колективу) і її членам властива більш висока ступінь знання і розуміння правових явищ у відповідних галузях професійної діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Яка мета постає перед закладами вищої освіти на сучасному етапі?
2. В яких напрямках здійснюється діяльність ЗВО зі створення навколо студентів психологічного простору?
3. В чому полягають завдання психологічної служби ЗВО?
4. Що таке правова культура та які ознаки її характеризують?
5. Розкрийте види правової культури.

Розділ 2. Міжнародно-правові документи та національне законодавство, що регулюють професійну діяльність психологів

- 2.1. Хартія прав людини та її значення.
- 2.2. Регіональні нормативно-правові акти про права людини та їх захист.
- 2.3. Конституція України – Основний Закон держави.
- 2.4. Законодавчі акти України про професійну діяльність психологів.

2.1. Хартія прав людини та її значення

У 1945 році реакцією на руйнівні наслідки Другої світової війни було прагнення людства не допустити повторення масштабних воєн, для чого була створена Організація Об'єднаних Націй. Одним з перших принципових документів ООН стала «Загальна Декларація прав людини», прийнята Генеральною Асамблеєю 10 грудня 1948 року.

Декларація прав людини містить 30 статей, які фіксують чотири групи основоположних прав людини:

1. Особисті права і свободи, які поширюються на усіх людей: право на життя, свободу, недоторканність, свободу від поневолення, заборону тортур, жорстокого поводження або покарання, рівність перед законом, захист від вторгнення в особисте та сімейне життя, від замахів на честь і репутацію, недоторканність житла, таємницю листування тощо.

2. Громадянські права: права на визнання правосуб'єктності особи, свободу пересування і вибору місця проживання, право на громадянство, право створювати шлюб, сім'ю, володіти майном тощо.

3. Політичні права і свободи: свобода совісті, думки, релігії, переконань та їх висловлювання, мирних зборів, право брати участь в управлінні своєю державою.

4. Економічні, соціальні, культурні права і свободи: право на працю, вільний вибір роботи, рівну оплату за рівну працю, право на об'єднання і професійні спілки, на відпочинок, дозвілля, на певний життєвий рівень, освіту тощо.

У першій статті, зокрема, зазначено: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти один щодо одного в дусі братерства».

Слід зауважити, що Генеральна Асамблея ООН проголосила Декларацію як задачу, до виконання якої повинні залучатися всі народи і держави. У 1950 році день прийняття Декларації був оголошений Днем прав людини, який відзначається щорічно 10 грудня.

За наступні роки Декларацію було доповнено ще трьома документами, які конкретизували зміст основних груп прав людини. Це:

1. Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.
3. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Ці чотири документи (в сукупності з Декларацією) утворюють «Хартію прав людини».

Ще одним важливим міжнародним документом є **Декларація прав дитини**, яка була прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. Вона була проголошена з метою забезпечити дітям щасливе дитинство, на їхнє власне благо і на благо суспільства, правами і свободами, які тут передбачені, і закликає батьків, чоловіків та жінок, як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеву владу і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагались дотримуватись цих прав шляхом законодавчих та інших заходів, поступово впроваджуваних відповідно до принципів, зазначених у Декларації.

Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Редакція зі змінами була схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. Ця Конвенція – це не стільки перелік прав дитини, скільки

перелік обов'язків, які держави готові визнати щодо дитини. Ці обов'язки можуть бути прямими, наприклад, надання можливості для освіти чи забезпечення належного виконання правосуддя щодо неповнолітніх, або опосередкованими: надання можливості батькам, іншим членам сім'ї чи опікунам відігравати свої основні ролі та виконувати обов'язки вихователів та захисників.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (14.12.1960 року) була схвалена Генеральною конференцією ООН. Вона має 19 статей. Була ратифікована Президією Верховної Ради УРСР і набула чинності для УРСР з 19 березня 1963 року. У цьому документі визначається, що поняття «дискримінація» в галузі освіти охоплює «будь яке розмежування, виключення, обмеження чи переваги за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, за національним або соціальним походженням, економічним становищем або народженням, що мають своєю метою або наслідком знищення чи порушення рівності взаємовідносин у галузі освіти». У статтях Конвенції визначаються випадки, які не є проявами дискримінації, проголошуються права батьків у виборі освіти, умови забезпечення закладів освіти викладацькими кадрами, стверджується, що «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості і на повагу прав людини та основних свобод; повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості між народами, расовими та релігійними групами, розвитку діяльності ООН у підтримці миру».

З метою роз'яснення положень Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти на XVIII сесії ООН 17 жовтня – 23 листопада 1974 року було прийнято «Рекомендацію про виховання в дусі Міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та виховання в дусі поваги прав людини і основних свобод». Це складний за змістом документ (у 10 розділах міститься 45 положень), що охоплює широкий діапазон проблем використання різноманітних рівнів і форм освіти для різних категорій населення в дусі поваги прав людини і основних свобод. Проте головна увага у Рекомендації приділяється тезі про необхідність виховання, встановлюється порядок повідомлення про заходи, вжиті для здійснення Конвенції, розв'язання спорів, порядок приєднання до Конвенції та ін. З цією метою в Рекомендації сформульовано і закріплено основні керівні принципи політики в галузі освіти, уточнюються специфіка діяльності в різних аспектах і секторах освіти. У розгорнутому вигляді подаються поради і методи підготовки викладачів, використання навчального обладнання і матеріалів, проведення досліджень і експериментів.

2.2. Регіональні нормативно-правові акти про права людини та їх захист

Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 року. Прийнята Радою Європи в Турині. Вступила в силу 26 лютого 1965 року. Члени Ради Європи домовились забезпечити своїм народам громадянські та політичні права і свободи, вказані в цих документах, враховуючи, що здійснення соціальних прав повинно забезпечуватись без дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, національної належності або соціального походження, твердо вирішивши спільно докладати будь-які зусилля для підвищення рівня життя та забезпечення соціального благополуччя як міського, так і сільського населення з допомогою відповідних заходів.

Державами-членами Ради Європи, іншими державами та Європейським співтовариством підписано **«Конвенцію про права людини та біомедицину» (04.04.1997 року)**. Ця Конвенція проголошує ряд положень, серед яких такі:

- «Пріоритет людини». Інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над інтересами суспільства і науки (стаття 2).

- «Захист осіб, що страждають психічними розладами».

Особа, яка страждає від серйозних психічних розладів, може без її згоди піддаватися медичному втручанню, яке спрямоване на лікування такого розладу, лише в тому випадку, якщо відсутність такого лікування може нанести серйозну шкоду її здоров'ю і за умови дотримання передбачених законом прав захисту, включаючи процедури нагляду, контролю та подання апеляцій (стаття 7). Ряд положень визначають порядок проведення наукових досліджень у медицині.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка була підписана 4 листопада 1950 року десятьма європейськими державами в Римі. Ця Хартія прав людини стала фундаментом усього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав людини, її законних інтересів та потреб, відправною точкою на шляху цивілізованих європейських держав до втілення в життя загальнолюдських цінностей. Сьогодні вона має повні підстави оцінюватися як одне з найбільших досягнень Ради Європи. Вона являє собою фундаментальну основу всього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб.

Конвенція та Протоколи до неї за юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, який запровадив систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні.

Права й свободи, передбачені Конвенцією, обіймають найважливіші сторони життя особи і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них – право на життя, свободу, особисту недоторканність, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону.

Разом з тим Конвенція встановлює, що з метою захисту інтересів держави, національної безпеки, економічного добробуту, здоров'я та моралі суспільства, прав і свобод інших людей чи запобігання злочинам або заворушенням країни-учасниці можуть обмежувати права людини, проголошені Конвенцією. Однак таке право держав також не є абсолютним, і за жодних обставин не можуть бути порушені зобов'язання держави поважати право особи на життя, обов'язки щодо заборони катувань, рабства, неприпустимості зворотної дії закону.

Ключова роль у забезпеченні чіткого і дієвого контролю за реалізацією державами – учасницями Конвенції взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення прав та основних свобод людини належить Європейському Суду з прав людини (1998 р.)

Таким чином, сукупність міжнародних документів декларує права людини у різних сферах взаємодії її з суспільством, державою і визначає можливість їх захисту на рівні суспільства.

2.3. Конституція України – Основний Закон держави

Конституція України була прийнята 28 червня 1996 року на засіданні Верховної Ради України. Складається з преамбули та 14 розділів. У преамбулі підкреслюється, що ВР України ухвалює цю Конституцію – Основний Закон України від імені українського народу – громадян України всіх національностей.

У Конституції України передбачена досить жорстка процедура внесення до неї змін та доповнень. Для схвалення відповідних змін до різних її розділів вимагається від 2/3 до 3/4 голосів від конституційного складу ВРУ. Якщо ж зміни скасовують чи обмежують права й свободи людини і громадянина або спрямовані на ліквідацію незалежності чи загрожують територіальній цілісності держави, то Конституція України взагалі не може бути змінена (ст. 157).

До основних положень Конституції України належать норми, що визначають загальні засади державного ладу України. Згідно зі ст. 1 Україна є суверенною і

незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Демократична суть держави конкретизує ст. 5, проголошуючи Україну республікою за формою правління, а також закріплюючи в українській державі принцип народовладдя. Народ визнається носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Демократизм форм правління в Україні визначається й тим, що державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Відповідні органи здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Україна є соціальною державою. У ст. 3 Конституції сформульовано принцип, за яким: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... Держава відповідає перед людиною за свою діяльність».

У «Загальних засадах» закріплено характеристику України як правової держави. Ст. 8 проголошує: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

До основних положень, що містяться в «Загальних засадах», належить також визначення України як унітарної держави, територія якої є цілісною і недоторканною.

Державною мовою в Україні є українська мова. Поряд з цим гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин.

Важливим розділом Конституції є II розділ «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», яким закріплюються права і свободи людини й громадянина, що охоплює всі без винятку права і свободи, які демократичною світовою спільнотою прийнято вважати за відповідні гуманістичні стандарти в цій сфері суспільного і державного життя. Так, Конституція України 1996 р. відносить до особистих прав людини право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), невід'ємне право на життя (ст. 27), право на повагу до людської гідності (ст. 28), право на свободу й особисту недоторканність (ст. 29), право на недоторканність житла (ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та ін. кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте й сімейне життя (ст. 32), право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання (ст. 33), право на свободу думки й слова (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

До політичних прав відноситься право на об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування

(ст. 38), право на мирні збори, мітинги (ст. 39), право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових і службових осіб (ст. 40).

У контексті економічних, соціальних та культурних прав людини і громадянина Конституція передбачає право кожного володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43), право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя й здоров'я довкілля (ст. 50), право, зумовлене гарантуванням вільної згоди на шлюб, а також охороною материнства, батьківства, дитинства і сім'ї (ст. 51, 52), право на освіту (ст. 53), право на свободу творчості та на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Конституція України встановлює юридичні гарантії прав людини і громадянина. До них належить, зокрема, право на судовий захист громадянином своїх прав та свобод, а також право звертатися стосовно захисту своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а «після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» (ст. 55).

У Конституції України визначено конституційні органи України, їхній статус і повноваження:

Верховна Рада України, яка є єдиним органом законодавчої влади в Україні, парламентом держави;

Президент України – глава держави, який виступає від її імені, він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав та свобод людини й громадянина;

Кабінет Міністрів України – є вищим органом у системі органів виконавчої влади та інші органи державної влади.

Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні Конституція визначила Конституційний Суд України, який «вирішує питання про відповідність законів та тих чи інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України» (ст. 147).

Конституційні положення мають важливе значення для удосконалення та зміцнення системи правопорядку. Згідно з Конституцією, правосуддя в Україні здійснюється тільки судами. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, останні організуються за принципами територіальності й спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Конституція визначила територіальний устрій та органи місцевого самоврядування України.

2.4. Законодавчі акти України про професійну діяльність психологів

Серед законодавчих актів, що регулюють професійну діяльність психологів, слід відмітити Закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про вищу освіту» та інші.

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Закон України «Про освіту» визначає, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Цей Закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти.

Серед прав здобувачів освіти Закон передбачає право на захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; отримання соціальних

та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування).

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) визначає правові, організаційні та економічні засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти. До цілей цього Закону відноситься забезпечення безпечного освітнього середовища, яке розглядається як сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин.

Метою системи загальної середньої освіти є забезпечення всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству; формування в учнів компетентностей, визначених Законом України «Про освіту» та державними стандартами.

Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), яка затверджена колегією Міністерства освіти і науки України і Президією Академії педагогічних наук України (2001 р.) проголосила, що освіта XXI століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни.

Відповідно до Концепції школа – це простір життя дитини; тут вона не готується до життя, а повноцінно живе, і тому вся діяльність навчального закладу

вибудовується так, щоб сприяти становленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації і гуманізації відносин між учнями і педагогами, школою і родиною, ґрунтуючись на ідеї самоцінності дитинства, діалогу, усвідомленого вибору особистого життєвого шляху.

Взаємодія загальноосвітніх навчальних закладів, сім'ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища здійснюється в ході *соціально-педагогічного патронажу*.

В зв'язку з цим Концепція передбачає, що в класичних університетах має бути збільшено обсяг годин на вивчення психолого-педагогічних дисциплін та педагогічної практики.

Однією з ключових ланок освітнього простору для формування фахівця є вища школа

Закон України «Про вищу освіту» звертає увагу на професійну підготовку спеціалістів – психологів. Це пов'язано з тим, що професійна підготовка сучасного фахівця формується відповідно до вимог суспільства, що прагне до європейського співтовариства та може підготувати конкурентоспроможного практичного психолога. Затребуваним буде той фахівець, який здатен не тільки кваліфіковано вирішувати питання в професійному полі, а й який спроможний самостійно забезпечувати пошук вирішення конфліктних ситуацій, орієнтування в ширшому та глибшому питанні проблематики, виходу з нетипових ситуацій в процесі системного спілкування. Для того щоб сформувався активний професіонал з власною життєвою позицією, вмінням самовдосконалюватись, необхідним є соціально-психологічний супровід студента, сприяння розширення його внутрішнього простору та розкриття способів самопізнання.

Стратегія розвитку психологічної служби системи освіти в Україні у сучасному періоді актуалізується проблемою педагогічно доцільної і неконфліктної адаптації особистості молоді до суспільних змін, її підготовка до самостійного життя в суспільстві. Більш глобальна життєва перспектива у молоді, як правило, поєднується із проблемою професійного самовизначення, працевлаштування, матеріального забезпечення майбутнього життя.

Психологічна служба – сучасне суспільне явище, яке повинне сприяти вирішенню освітніх і виховних задач, професійній гнучкості молоді, формуванню соціальної компетентності як передумови ефективної соціалізації молоді. Психологічна служба університету має свою специфіку, а саме: це

структурний підрозділ закладу вищої освіти, діє на основі положення, яке розроблене конкретним ЗВО, розробляє свої нормативні документи, які затверджуються вченою радою і наказом ректора. Тому завдання психологічної служби окремих закладів вищої освіти можуть відрізнятися.

Психологічна служба ЗВО має сприяти покращенню соціально-педагогічного, психологічного супроводу навчально-виховного процесу, формуванню психологічної культури викладачів та студентів, розвитку і формуванню професійно-орієнтованої особистості студента за умови збереження психологічного здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу засобами практичної психології і соціальної педагогіки.

Питання для самоконтролю

1. Які міжнародно-правові документи належать до Хартії прав людини?
2. У чому полягає значення Декларації прав людини?
3. Які міжнародно-правові документи забезпечують захист прав дитини?
4. Яке значення для захисту прав людини мають європейські правові документи?
5. Розкрийте значення Конституції України для розвитку нашої держави та забезпечення прав і свобод людини.
6. Які законодавчі акти регулюють професійну діяльність психологів?

Розділ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГО В СИСТЕМІ ОСВІТИ

- 3.1. Психологічна служба системи освіти: завдання, принципи, функції.
- 3.2. Права та обов'язки працівників психологічної служби.
- 3.3. Психологічний кабінет закладів освіти.
- 3.4. Національна система соціально-психологічної служби.
- 3.5. Етичний кодекс психолога.

3.1. Психологічна служба системи освіти: завдання, принципи, функції

У системі освіти діє психологічна служба, що забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, сприяє створенню умов для виконання освітніх і виховних завдань закладів освіти.

Серед важливих підзаконних актів слід відмітити Положення про психологічну службу системи освіти України, Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів, Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовуються в навчальних закладах МОНУ та інші.

Положення про психологічну службу системи освіти України затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 22 травня 2018 року (№ 509).

Положення про психологічну службу системи освіти України визначає основні завдання психологічної служби, зміст діяльності, тривалість робочого тижня практичних психологів та соціальних педагогів, структуру та управління службою. Документ містить додатки про нормативи чисельності практичних психологів і соціальних педагогів у навчальних закладах. Метою діяльності психологічної служби є сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної і соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

У своїй діяльності психологічна служба керується Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», іншими законами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, а також Положенням (№ 509)

Психологічна служба має свою структуру:

- Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»;
- Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України;
- навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласні, Київський(а) і Севастопольський(а) міські;
- районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби, методисти психологічної служби районних (міських) методичних центрів/кабінетів/лабораторій, управлінь (відділів) освіти, об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ); підрозділи психологічної служби у закладах вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти; практичні психологи і соціальні педагоги психологічної служби закладів освіти. До складу психологічної служби входять практичні

психологи, соціальні педагоги закладів освіти міст, районів, ОТГ, керівники (директори), методисти навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласних, Київського(ї) і Севастопольського(ї) міських, працівники психологічної служби департаментів, управлінь, відділів освіти.

На психологічну службу покладаються такі завдання:

– збереження та зміцнення психічного та соціального здоров'я, сприяння особистісному, інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку здобувачів освіти шляхом доповнення сучасних методів навчання та виховання ефективними психолого-педагогічними технологіями;

– сприяння забезпеченню психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

Положення визначає основні принципи, на яких базується психологічна служба, а саме:

– науковість, цілісність і наступність, професійна компетентність та відповідальність;

– індивідуальний підхід;

– доступність соціально-педагогічних та психологічних послуг (допомоги);

– міждисциплінарність, комплексність і системність у здійсненні професійної діяльності;

– добровільність;

– людиноцентризм та партнерство;

– конфіденційність;

– дотримання норм професійної етики.

Відповідно до завдань, що покладені на психологічну службу, визначаються її функції:

– діагностично-прогностична – психолого-педагогічне вивчення чинників становлення особистості, її індивідуального розвитку;

– організаційно-методична – визначення стратегії, мети, завдань, планування діяльності психологічної служби та координація взаємодії учасників освітнього процесу;

– корекційно-розвиткова – система впливів, спрямованих на подолання визначених проблем, труднощів, шкідливих звичок, негативних емоційних станів тощо у здобувачів освіти; здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці,

подолання різних форм девіантної поведінки; сприяння розвитку освітніх, інтелектуальних, загальних, спеціальних та соціальних здібностей, формування мотивації до освітньої діяльності у здобувачів освіти; надання психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

– консультативна – допомога у вирішенні проблем щодо розвитку, виховання, навчання та формування психологічної і соціальної компетентності учасників освітнього процесу;

– просвітницько-профілактична – поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів;

– соціально-захисна – здійснення соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають у кризових ситуаціях (постраждали від воєнних дій, соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо); захист конституційних прав і статусу, законних інтересів здобувачів освіти.

3.2. Права та обов'язки працівників психологічної служби

Відповідно до Положення працівники психологічної служби мають права та обов'язки, причому в даному випадку обов'язки переважають права.

Працівник психологічної служби зобов'язаний:

– знати чинне законодавство щодо діяльності психологічної служби у системі освіти та інші нормативно-правові акти, пов'язані з його діяльністю;

– будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри, у тісній співпраці з усіма учасниками освітнього процесу;

– застосовувати у роботі психологічний і соціологічний інструментарій, рекомендований для використання;

– бути компетентним і постійно збагачувати знання в межах своєї компетенції;

– надавати психологічну допомогу за запитами учасників освітнього процесу;

– уникати будь-яких неофіційних взаємин з учасниками освітнього процесу;

– інформувати учасників освітнього процесу про результати проведених психологічних обстежень, їх значення і можливості подальшого використання (за

винятком особистої інформації), про свою діяльність на основі об'єктивних і точних даних таким чином, щоб не зашкодити професії;

- здійснювати індивідуальну діагностику, корекцію за запитом учасників освітнього процесу, отримавши письмову згоду батьків (законних представників). Зазначена згода може бути відкликана у будь-який момент;

- виконувати функції та надавати оцінювальні судження щодо учасників освітнього процесу, зокрема щодо їх поведінки, особистих рис, відповідності соціальним нормам, з неупередженістю;

- використовувати науково обґрунтовані методи і технології професійної діяльності;

- поважати професійну компетентність своїх колег та представників суміжних професій;

- популяризувати соціально-психологічні знання;

- поважати гідність здобувачів освіти;

- виконувати свої посадові обов'язки в межах своїх повноважень;

- нести особисту відповідальність за результати і наслідки своєї професійної діяльності;

- пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань педагогічних працівників і батьків (законних представників);

- постійно підвищувати свій професійний рівень;

- знати вимоги державних стандартів щодо забезпечення освітнього процесу, основні напрями і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки.

Працівник психологічної служби має право:

- визначати різні види робіт з огляду на потреби закладу, установи;

- планувати діяльність відповідно до рекомендацій методичних установ психологічної служби;

- ознайомлюватися з документами, скаргами, що містять оцінювання його роботи, надавати щодо них роз'яснення;

- захищати професійну честь і гідність;

- здійснювати індивідуальну освітню (наукову, творчу, мистецьку тощо) діяльність за межами закладу освіти;

- отримувати методичну допомогу, в тому числі й супервізію та інтервізію, підвищувати кваліфікацію, здійснювати перепідготовку;

- вільно обирати освітні програми, форми навчання, заклади освіти, установи і організації, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку працівників психологічної служби;

– відмовитись від виконання розпоряджень керівника (директора) в тих випадках, коли вони суперечать професійно-етичним принципам, та виконання діяльності, не передбаченої трудовим договором, посадовими обов'язками та планом роботи.

3.3. Психологічний кабінет закладів освіти

Практичному психологу та соціальному педагогу закладу та установи освіти надаються окремі робочі та навчальні приміщення (кабінети) для групової та індивідуальної роботи, що забезпечуються необхідними технічними засобами, канцелярським приладдям, навчально-методичними матеріалами тощо.

Психологічний кабінет повинен мати два приміщення: робочий кабінет практичного психолога та навчальний психологічний кабінет.

Робочий кабінет практичного психолога призначений для проведення індивідуальної психодіагностичної, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи; індивідуальної консультативної роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками, а також для підготовки до занять, тренінгів, виступів; обробки результатів психологічних обстежень та оформлення висновків і рекомендацій.

Робочий кабінет розташовується в зручному для відвідувачів місці. На вхідних дверях закріплюється табличка «Практичний психолог», на видному місці – графік роботи, затверджений керівником навчального закладу.

Навчальний психологічний кабінет призначений для проведення занять з дітьми та учнями (навчальні курси, факультативні заняття, психологічні гуртки, практикуми, тренінги); групової діагностичної, розвивальної та психокорекційної роботи з учнями (дітьми), психологічної просвіти педагогічних працівників, батьків; систематичного підвищення рівня психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу.

Оформлення психологічного кабінету повинно відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам (освітленості, температури, вологості, швидкості руху повітря) та естетичним вимогам.

Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів затверджено наказом Міністерства освіти і науки України (19.10.2001 N 691).

Психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти – це спеціально обладнане

приміщення для здійснення професійної діяльності практичного психолога (соціального педагога).

У кабінеті забезпечується своєчасне і систематичне вивчення психофізичного, соціального розвитку дітей та учнів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей. Кабінет діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку і саморозвитку дітей та учнів, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

Навчальний заклад зобов'язаний забезпечувати організаційні, фінансові та матеріальні умови, необхідні для функціонування психологічного кабінету. Приміщення, обладнання, майно кабінету утримується навчальним закладом на безстроковому користуванні та оперативному управлінні.

Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах МОНУ, передбачає порядок проведення експертизи соціально-психологічного інструментарію практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти.

3.4. Національна система соціально-психологічної служби

Національна система соціально-психологічної служби – це об'єднання державних органів й організацій, що виконують практичну роботу в галузі соціальної педагогіки, прикладної психології та прикладної соціології.

До Національної системи соціально-психологічної служби входять:

- психологічні та соціально-психологічні служби і підрозділи, які функціонують у різних відомствах (поки що спостерігається певна ізоляція і розрізненість у їх функціонуванні);
- соціально-психологічні служби державної адміністрації;
- територіальні (муніципальні) структури (об'єднання), які надають соціально-психологічні послуги населенню.

Основною метою Національної системи соціально-психологічної служби є забезпечення необхідних соціально-психологічних умов підвищення ефективності діяльності людини в усіх сферах суспільного життя (від політики й управління державою до сімейних стосунків та міжособистісних взаємодій) і водночас – підтримка розвитку і захист психічного здоров'я особистості громадян України.

Основними завданнями Національної системи соціально-психологічної служби є:

1) надання допомоги органам управління у розробці та реалізації державної політики на основі вивчення стану масової свідомості, прогнозування та активний вплив на соціально-психологічні процеси у суспільстві;

2) виконання консультативних, дорадчих та експертних функцій у сфері управління державою, в економіці, в інших галузях науки і культури, в органах законодавчої, виконавчої та судової справи;

3) забезпечення соціально-психологічного захисту і підтримки індивідуального розвитку громадян України з урахуванням їх здібностей, особливостей життя та праці;

4) участь у розробці та практичному застосуванні нових технологій та практик навчання і виховання, розвитку і перевиховання дітей та молоді, вплив ЗМІ на людей;

5) здійснення психометричного нагляду. Контроль за дотриманням професійної етики;

6) участь у ліцензуванні навчальних закладів і в атестації спеціалістів відповідно до державних і міжнародних стандартів;

7) координація прикладних психологічних, соціологічних та педагогічних досліджень у практичній діяльності; підтримка пріоритетних науково-методичних і практичних програм щодо роботи з сім'єю та молоддю, в галузях педагогічної, юридичної, військової, медичної та політичної психології, соціології, педагогіки. Створення єдиної інформаційної системи соціально-психологічної служби.

Органи в структурі Національної системи соціально-психологічної служби працюють на трьох рівнях: центральному, обласному, районному (міському). На кожному рівні створюються практичні центри, які безпосередньо здійснюють практичну соціально-психологічну діяльність, і органи науково-методичного забезпечення діяльності служби. Визнається право на створення професійної асоціації, товариства практикуючих психологів та соціальних працівників.

Вищим органом управління Національної системи соціально-психологічної служби є Рада головних психологів відомств і областей, яка визначає напрям та зміст діяльності Національної системи соціально-психологічної служби тощо.

Головною управлінською, методичною та координуючою організацією Національної системи соціально-психологічної служби є Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи. Визначено функції та специфіку діяльності науково-методичного центру, Ради з практичної психології,

головного психолога області, обласних, районних та міських центрів Національної системи соціально-психологічної служби, порядок їх атестації, акредитації тощо.

3.5. Етичний кодекс психолога

Важливим нормативним документом, який регулює діяльність практичних психологів є Етичний кодекс психолога, який був прийнятий на I Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 року в м. Києві. Цей нормативний акт є гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної діяльності психологів України, здійснюваної залежно від спеціалізації та сфери їх інтересів. Даний Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими, цілющими.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема, шкільним і вузівським психологам допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів та студентів; психологам у галузі охорони здоров'я – у виконанні функцій, пов'язаних з профілактикою захворювань, лікуванням, реабілітацією пацієнтів; психологам у сфері державного управління – у психологічному забезпеченні загального і галузевого управління.

Діяльність психолога базується на основних принципах, які передбачають захист прав людини, її особистого життя.

Найважливішим принципом, дотримання якого є необхідним для кожного психолога, вважається *конфіденційність*. Це правило передбачає абсолютне нерозголошення інформації, отриманої під час консультування.

Етичний кодекс психолога включає *принцип компетентності*, який передбачає повну відповідальність за обраний ним метод роботи. Крім того, він повинен чітко розуміти, де закінчується межа його кваліфікації і в яких питаннях він не обізнаний. Під час проведення бесіди фахівець не має права виявляти особисте негативне ставлення до клієнта або іншим чином навмисно шкодити його самопочуттю.

Етичний кодекс психолога базується на *принципі поваги до особистості*. На діяльність кваліфікованого психолога не повинні впливати релігійна, національна або статева належність консультованого.

Важливим принципом є професійна кооперація, яка передбачає шанобливе ставлення до колег і їх методів роботи, незалежно від власної компетентності або

думки. Публічне озвучування різко негативного відкликання про роботу іншого фахівця вважається морально необґрунтованим вчинком.

Психолог зобов'язаний з усією відповідальністю і зацікавленістю підходити до вирішення проблем, з приводу яких до нього звернулися.

Психолог у своїй діяльності повинний спиратися на принцип добровільності та бажання особистості при проведенні будь-якої роботи з ним.

Питання для самоконтролю

1. Які завдання держава покладає на психологічну службу в системі освіти?
2. На яких принципах базується психологічна служба?
3. Які функції виконує психологічна служба?
4. Які обов'язки виконують працівники психологічної служби?
5. Які права мають працівники психологічної служби?
6. Розкрийте вимоги, що висуваються до робочого кабінету психолога.
7. В чому полягають мета та завдання Національної системи соціально-психологічної служби?
8. Яке значення для практичних психологів має Етичний кодекс психолога?

Розділ 4. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЧЛЕНІВ РОДИНИ

4.1. Нормативно-правове регулювання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання допомоги сім'ям, дітям та молоді.

4.2. Види насильства, що застосовуються проти членів родини.

4.3. Загальні служби підтримки осіб, що постраждали від насильства.

4.1. Нормативно-правове регулювання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання допомоги сім'ям, дітям та молоді

Захист прав, свобод та інтересів громадян – це одна з основних цілей держави. Не вимагає доказу твердження, що домашнє насильство грубо порушує цілий ряд основоположних прав і свобод людини. Сьогодні це глобальна проблема, для вирішення якої міжнародне співтовариство докладає багато зусиль, адже

вироблення спільних принципів та засад є основним чинником подолання цього негативного соціального явища. Вираження таких дій об'єктивовано у міжнародних правових актах й у рішеннях міжнародних інституцій.

За офіційними даними, в Україні щодня реєструють близько 570 повідомлень від жертв насильства. Кількість звернень щодо домашнього насильства стрімко зростає щороку: 140 тисяч у 2019 р., понад 200 тисяч на тлі карантинних обмежень у 2020 р., 86 % звернень надходять від жінок, 12 % від чоловіків і 2 % від дітей.

За даними судової статистики, у 2019 році судами розглянуто 837 462 справи про адміністративні правопорушення, відповідальність за яке передбачене ст. 1732 КУАП. Адміністративні стягнення накладено на 50580 осіб, щодо 116 осіб винесено рішення про застосування заходів впливу, передбачених статтею 241 КУАП. У 2020 році ці показники значно зросли. Зокрема, на 25 % (104 646 справ) зросла кількість справ про адміністративні правопорушення за ст. 1732 КУАП, що розглянута судами, на 23 % – показники накладання адміністративних стягнень (62 360 осіб). Водночас щодо кількості осіб, яким винесено рішення про застосування заходів впливу, передбачених статтею 241 КУАП, то у 2020 р. цей показник збільшився на 67 % (194 особи).

Домашнє насильство є актуальною проблемою для українського суспільства, що підсилюється складним соціально-економічними становищем, недосконалим законодавством, широкою необізнаністю серед населення своїх прав та способів їх захисту, браком ресурсів у суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Війна в Україні, яка призвела до внутрішнього, й не тільки, переміщення значної частини населення, знищення інфраструктури в східних областях, погіршення економічної ситуації, посилили це негативне соціальне явище. Від так, розроблення ефективної системи із запобігання та протидії домашньому насильству є актуальним питанням внутрішньої політики.

Україна долучилась до більшості міжнародних договорів, прийнятих на рівні ООН, а також конвенцій Ради Європи (за винятком Конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьбі з цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 р.), які закріплюють основні принципи протидії домашньому насильству.

Впродовж останніх років у національне законодавство були внесені важливі зміни, які базуються на міжнародних стандартах із протидії та запобігання

домашньому насильству, відзначаючи, що це є одним із пріоритетів державно-правової політики України.

Нормативно-правове регулювання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання допомоги сім'ям, дітям та молоді здійснюється на підставі Конституції України, Законів України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги» та інших нормативно-правових актів.

4.2. Види насильства, що застосовуються проти членів родини.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (від 06.09.2012 № 5207-VI) надає визначення таким поняттям:

Дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Відповідно до Закону формами дискримінації є:

– *непряма дискримінація* – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

– *пряма дискримінація* – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

– *підбурювання до дискримінації* – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками;

– *пособництво у дискримінації* – будь-яка свідомо допомога у вчиненні дій або бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації;

– *утиск* – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

Дискримінація за ознакою статі розглядається Законом як ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Визначення поняття «жорстоке поводження з дитиною» надається в ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» та ст. 3 Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю (Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800).

Серед важливіших правопорушень відокремлюється **жорстоке поводження з дитиною** – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини.

Жорстоким поводженням з дитиною є:

– будь-яка форма рабства або практика, подібна до рабства, зокрема продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

– використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру;

– робота, яка за характером чи умовами виконання може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини;

– використання дитини в жебрацтві, втягнення її в жебрацтво (систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб);

– втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин;

– дії, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи;

– статеві зносини та розпусні дії стосовно дитини з використанням примусу, погрози, сили, довіри, авторитету, впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема її розумової чи фізичної неспроможності, пов'язаних з віком, фізичних, психічних, інтелектуальних чи сенсорних порушень або залежного середовища, зокрема в сім'ї.

Згідно із законодавством України, діти, що постраждали від жорстокого поводження, вважаються такими, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Складні життєві обставини, в яких перебуває дитина, – умови, що негативно впливають на життя дитини, стан її здоров'я та розвиток (інвалідність, тяжка хвороба, безпритульність, перебування у конфлікті із законом, залучення до найгірших форм дитячої праці, залежність від психотропних речовин, інші види залежності, жорстоке поводження, зокрема домашнє насильство, навіть у разі, коли кривдником(-цею) є дитина, ухиляння батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставини стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо), установлені за результатами оцінки потреб дитини.

Можна розрізнити інституціональні види жорстокого поводження з дітьми:

– в сім'ї (батьки, опікуни дітей);

– у школі, дитячій установі (ставлення дорослих – педагогів(-инь), інших робітників закладів – до дітей);

– в мікросередовищі дитини (сусіди, оточення в дитячому колективі, у виховних установах тощо).

У сім'ї об'єктами жорстокого поводження може бути будь-хто з її членів – мати/батько, вітчим/мачуха, дід/бабуся, брати/сестри.

Жорстокість може виявлятися і з боку осіб, які безпосередньо не є членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками. Це різноманіття ускладнює

роботу із сім'ями, але його необхідно враховувати в соціально-педагогічній, психологічній роботі.

Жорстоке поводження з дітьми виявляється на рівнях:

- «батьки – діти» (родинні зв'язки);
- «дорослі – діти» (професійне, особисте спілкування);
- «діти – діти» (міжособистісні стосунки);
- «діти – чужі, незнайомі».

Жорстоке поводження з погляду порушення прав дитини можна розглядати як:

- ігнорування потреб дітей, порушення їхніх прав;
- відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі);
- відсутність проявів батьківської любові, доброти, чуйності;
- безвідповідальність стосовно дітей;
- бездіяльність батьків щодо дитини у скрутній ситуації;
- насильство;
- брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини;
- таке ставлення до дитини, яке не враховує її вік: дитина просто не в змозі

виконати те, що вимагають від неї батьки;

- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- нехтування дитиною;
- ошукування дитини.

Отже, виходячи з цього, підсумуємо, що жорстоке поводження з дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим у часі; як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Жорстоке поводження, жорстоке ставлення можуть призвести до загибелі дитини (дітей), до емоційного або психічного травмування.

Жорстоке поводження може бути у вигляді насильства. Але жорстоке поводження – поняття, ширше за насильство, оскільки воно не завжди умисне, свідоме, може не зачіпати права і свободи дітей, але може не задовольняти при цьому потреби й інтереси дітей, бути вираженим у грубій формі.

Насильство завжди здійснюється з наміром отримати певний ефект, а жорстоке поводження може мати в основі цілком позитивні наміри. Мають місце випадки, коли людина, що здійснює жорстоке поводження, не усвідомлює негативних наслідків такого поводження.

Як правило, жорстоке поводження з дитиною – це комплекс дій дорослих чи дитячого колективу, воно не зводиться до одного якогось прояву чи ознаки.

Насильство, на відміну від жорстокого поводження, – це будь-яке свідоме і навмисне (заздалегідь сплановане) застосування сили одного індивіда/групи людей проти іншого/інших (найчастіше – беззахисного/их) з метою встановлення над ним(и) влади і контролю.

Насильство – умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних дій. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання.

Насильство – навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток (ВООЗ).

Насильство над дітьми – це фізичне, психологічне, сексуальне насильство або відсутність виховання та піклування про дітей батьками, особами-опікунами чи сторонніми людьми, які доглядають за дітьми. Насильство над дітьми може містити будь-яку дію насильницького характеру, нехтування, зловживання або нездатність, небажання чи невміння виховувати й опікуватися дітьми від батьків чи інших осіб, що призводить до фактичної або потенційної шкоди дитині. Може спостерігатися в сім'ї, у місці проживання дитини, на вулиці або в організаціях, школах чи громадах, з якими дитина взаємодіє.

Домашнє насильство – це один із різновидів насильства. Воно відрізняється від інших проявів (на вулиці, під час воєнних дій, під час конфлікту, в колективах тощо) тим, що коїться близькими один до одного людьми (родичами або членами сім'ї), які мають тісні стосунки – кровні, емоційні, шлюбні, інтимні, господарські тощо. Отже, попередження та протидія домашньому насильству, а також надання допомоги постраждалим ускладняється саме тим, що дане правопорушення стосується близьких людей.

З прийняттям 7 грудня 2017 року Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» державою були сформульовані організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому

насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Закон надає такі визначення:

- **дитина-кривдник** – особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;

- **дитина, яка постраждала від домашнього насильства** (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства;

- **домашнє насильство** – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь;

запобігання домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

- **кривдник** – особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;

- **особа, яка постраждала від домашнього насильства** (далі – постраждала особа), – особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі;

протидія домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування

випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки.

Основні ознаки домашнього насильства:

- насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно.

Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого(-их) члена(-ів) сім'ї. Необхідно зазначити, що вчинення насильства у стані алкогольного сп'яніння не виключає можливості особи усвідомлювати і передбачати настання шкідливих наслідків. Згідно з Кримінальним кодексом України особа, яка скоїла злочини в стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих засобів, підлягає кримінальній відповідальності;

- дії унеможливають ефективний самозахист. Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги – це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше становище тощо. Наприклад, вчитель(-ка) знущається над учнем, змушуючи його робити ганебні вчинки перед усім класом, маючи перевагу у віці, посаді, статусі;

- дії порушують права і свободи особи. Кривдник(-ця) завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи. Наприклад, якщо жінка не хоче, не може саме зараз мати інтимні стосунки зі своїм партнером, а він наполягає, ображає, погрожує і врешті-решт отримує бажане – це насильницька дія;

- насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі. Наслідком насильницької дії завжди є шкода – це можуть бути і матеріальна втрата (вкрадені гроші, відібрана частина спільно заробленого майна), і ушкодження (синці, переломи), і погіршення емоційного стану (сором, страх, пригнічення). Наприклад, шкодою від шантажу може стати депресія, спроба самогубства.

Ще одним порушенням прав дітей є булінг.

Визначення поняття «булінг» надається в ст. 173-4 КУАП та п. 3¹ ст. 1 Закону України «Про освіту».

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із

застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого(-ої).

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник(-ця) (булер), потерпілий(-а) (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника(-ці), наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого(-ої) інтересам кривдника(-ці), та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого(-ої).

Варто пам'ятати, що булінг (цькування) відрізняється від сварки або конфлікту між дітьми кількома типовими ознаками:

- по-перше, це систематичність (повторюваність) діяння – вчинення різних форм насильства (фізичного, економічного, психологічного, сексуального, також і за допомогою засобів електронної комунікації) двічі і більше разів стосовно однієї і тієї ж особи;
- по-друге, булінг (цькування) майже завжди має злий намір, коли метою дій кривдника(-ці) є умисне заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, бажання підпорядковувати потерпілого(-у) своїм інтересам та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого(-ої);
- по-третє, для булінгу (цькування) характерний дисбаланс сил – владний дисбаланс між кривдником(-цею) і потерпілим(-ою) (асиметричні відносини), різниця у фізичному розвитку, рівні соціально-психологічної адаптованості, соціальному статусі, стані здоров'я (наявність інвалідності чи особливих освітніх потреб), ментальному розвитку тощо;
- по-четверте, відсутність розкаяння у кривдника(-ці).

4.3. Загальні служби підтримки осіб, що постраждали від насильства

Відповідно до Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» створюються загальні служби підтримки постраждалих осіб. До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади, які, у тому числі, надають допомогу постраждалим особам:

- 1) центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- 2) притулки для дітей;

- 3) центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- 4) соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка);
- 5) центри соціально-психологічної допомоги;
- 6) територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг);
- 7) інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам.

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі.

Загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб у межах своїх повноважень здійснюють:

- 1) прийом і розгляд заяв від постраждалих осіб або їхніх представників про отримання допомоги, зокрема соціальних послуг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- 2) інформування місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України про виявлення фактів домашнього насильства за наявності добровільної поінформованої згоди постраждалих осіб, крім випадків вчинення насильства стосовно дітей та недієздатних осіб або виявлення актів насильства кримінального характеру, коли така згода не вимагається; у разі виявлення факту домашнього насильства стосовно дитини – інформування не пізніше однієї доби служби у справах дітей та уповноважених підрозділів органів Національної поліції України;

- 3) оцінку потреб постраждалих осіб;

- 4) надання постраждалим особам повної та вичерпної інформації про їхні права і можливості отримання ними дієвої допомоги;

- 5) надання відповідно до компетенції постраждалим особам соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної допомоги на безоплатній основі, сприяння наданню правової допомоги, а також забезпечення тимчасового притулку для таких осіб та їхніх дітей у порядку, передбаченому законодавством;

б) інформування в установленому законодавством порядку місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування про осіб, яким надавалася допомога, та про результати її надання.

До інших осіб, які залучені до освітніх послуг та надають допомогу особам, що постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, відносяться мобільні бригади соціально-психологічної допомоги.

Зокрема, з 2015 року в Україні за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення було створено нову службу реагування на випадки домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі – мобільні бригади. Спершу вони працювали на Сході України. Проте у 2017 та 2018 роках їх діяльність була утверджена на державному рівні. Так, згідно з Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» мобільні бригади віднесли до спеціалізованих служб реагування на випадки домашнього насильства.

У 2018 році Кабінет Міністрів України затвердив Типове положення про мобільні бригади соціально-психологічної допомоги. Таким чином, мобільні бригади мають стати елементом державної системи реагування на домашнє насильство. Крім спеціалізованих служб, послуги також можна отримати і в загальних службах, об'єднаних загальним терміном «суб'єкти надання послуг в рамках протидії та попередження домашнього насильства».

Мобільна бригада утворюється при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або інших загальних або спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб.

Мобільна бригада у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, рішеннями центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також положенням про мобільну бригаду.

Метою діяльності мобільної бригади є надання соціально-психологічної допомоги постраждалим особам, зокрема соціальних послуг з консультивання, кризового та екстреного втручання, соціальної профілактики відповідно до виявлених потреб. Головне їх завдання полягає у забезпеченні доступності соціально-психологічної допомоги особам, які зазнали домашнього насильства.

Основними завданнями мобільної бригади є:

– надання психологічної допомоги постраждалим особам;

– реагування та надання не пізніше, ніж протягом однієї доби соціально-психологічної допомоги постраждалим особам, які потребують термінової допомоги, зокрема шляхом кризового та екстреного втручання;

– інформування постраждалих осіб щодо послуг (медичних, соціальних, психологічних, правових тощо), які вони можуть отримати для подолання наслідків насильства, та щодо надавачів таких послуг, зокрема інших загальних або спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб;

– роз'яснення постраждалим особам їх прав, визначених законом, можливостей отримання допомоги від суб'єктів та доцільності її отримання;

– проведення інформаційно-просвітницької діяльності (у тому числі розповсюдження серед населення відповідних інформаційних матеріалів) щодо форм, проявів та наслідків насильства, формування нетерпимого ставлення громадян до цих явищ, а також щодо заходів у сфері запобігання та протидії насильству.

Надання мобільною бригадою соціально-психологічної допомоги постраждалим особам передбачає забезпечення мінімально необхідного обсягу послуг, а саме:

– діагностику (оцінювання) психологічного стану постраждалої особи, оцінювання ризиків продовження чи повторного вчинення щодо неї насильства;

– кризове та екстрене втручання з метою негайного усунення або мінімізації наслідків насильства шляхом виклику екстреної медичної допомоги, уповноваженого підрозділу органу Національної поліції, направлення та/або транспортування до притулку для постраждалих осіб, центру медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб тощо;

– надання психологічної допомоги, у тому числі дітям, відповідно до індивідуальних потреб;

– складення плану заходів щодо безпеки постраждалих осіб;

– консультування з питань, пов'язаних з протидією насильству, в тому числі із залученням у разі потреби фахівців інших органів, служб, закладів, установ, організацій;

– надання інформації про найближчі лікувальні заклади, в яких наявні медичні набори термінової постконтактної профілактики ВІЛ/СНІДу, інфекцій, що передаються статевим шляхом, і можливості отримати постконтактну профілактику протягом 72 годин з моменту небажаного та/або незахищеного сексуального контакту (в разі потреби);

– проведення заходів із соціальної та реабілітаційної підтримки постраждалих осіб;

– сприяння постраждалим особам в отриманні додаткових послуг (медичних, соціальних, психологічних, правових, забезпечення тимчасового притулку тощо), у тому числі шляхом направлення в разі потреби до відповідних загальних або спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб та/або інших суб'єктів;

– інформування кривдника щодо можливості за власним бажанням пройти програму для кривдників.

Мобільна бригада надає допомогу шляхом проведення фахової консультації по телефону, з виїздом у спеціально організованому транспорті до місця проживання (перебування) постраждалих осіб, у приміщенні загальної чи спеціалізованої служби підтримки постраждалих осіб, в іншому приміщенні, визначеному місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування. До її складу входить щонайменше дві особи, а саме фахівець у галузі психології та фахівець у галузі соціальної роботи (Типове положення, 2018).

До виїзду мобільної бригади до місця вчинення насильства можуть залучатися (у разі потреби) представники уповноважених підрозділів органів Національної поліції, служб у справах дітей, інших суб'єктів.

За даними Міністерства соціальної політики України, в 12-ти регіонах нашої країни функціонує 317 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства. За даними Фонду народонаселення ООН, в період з листопада 2015 року по вересень 2019 року мобільні бригади в Україні відреагували на 54 301 звернення щодо ситуації насильства за ознакою статі, з них 85 % звернень стосувались домашнього насильства і 25 % – насильства поза сім'єю. В більшості звернень повідомлялось про випадки фізичного та психологічного насильства (35 % та 50 % відповідно). 88 % звернень надійшло від жінок (UNFPA Ukraine, 2019).

Отже, роль мобільних бригад в системі реагування на випадки домашнього насильства полягає в наданні послуг шляхом екстреного втручання за викликом, консультування та перенаправлення до інших суб'єктів, що здійснюють діяльність в сфері реагування на випадки насильства, згідно з визначеним порядком взаємодії. Вони спрямовані на забезпечення доступності допомоги за місцем проживання осіб, що зазнають насильства, та надання їм професійної підтримки.

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги діють відповідно до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що

затверджено наказом Міністерства юстиції України (02.07.2012 № 967/5; діє у редакції наказу Міністерства юстиції України 24.05.2016 № 1487/5).

Основними завданнями центрів є:

- 1) підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення;
- 2) надання безоплатної первинної правової допомоги і безоплатної вторинної правової допомоги;
- 3) забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України.

Місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги діють відповідно до покладених на них завдань, а саме:

- 1) розповсюджують інформацію у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, надання безоплатної правової допомоги;

- 2) проводять тематичні семінари, лекції, зокрема у навчальних закладах, закладах позашкільної освіти, в закладах післядипломної освіти, навчально-виховних закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; для визначених категорій громадян, зокрема пенсіонерів, осіб з інвалідністю, учасників антитерористичної операції, молоді, громадських активістів, вчителів та педагогічних працівників, медичних працівників, інших вразливих суспільних груп з метою підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення, запобігання кримінальної протиправності;

- 3) здійснюють особистий прийом та облік осіб, які звертаються до місцевого центру для отримання безоплатної первинної правової допомоги та безоплатної вторинної правової допомоги, роз'яснюють положення законодавства у сфері безоплатної правової допомоги та порядок отримання такої допомоги;

- 4) розглядають звернення осіб про надання безоплатної первинної правової допомоги протягом десяти днів з дня надходження зазначеного звернення;

- 5) надають правову інформацію, консультації і роз'яснення з правових питань;

- 6) забезпечують складення заяв, скарг та інших документів правового характеру;

- 7) забезпечують роботу бюро правової допомоги;

- 8) забезпечують роботу консультаційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги;

- 9) забезпечують відвідування осіб, зокрема одиноких, похилого віку, з обмеженими фізичними можливостями, за місцем їх перебування, а також осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, на базі

загальних та спеціальних служб підтримки постраждалих осіб з метою надання зазначеним особам адресної безоплатної правової допомоги;

10) забезпечують представництво інтересів осіб, визначених Законом, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами на підставі довіреності, виданої особою, яка звернулася за наданням безоплатної вторинної правової допомоги, а також надання інших видів правових послуг безоплатної вторинної правової допомоги таким особам;

11) виконують інші завдання, передбачені Положенням.

Питання для самоконтролю

1. Які види насильства застосовуються до членів родини?
2. Якими ознаками характеризується домашнє насильство?
3. Що таке булінг та якими ознаками він характеризується?
4. Які служби підтримки осіб, постраждалих від насильства, створені в державі?
5. Які завдання виконують служби підтримки осіб, постраждалих від насильства?
6. В чому полягають мета та завдання мобільних бригад соціально-психологічної допомоги?
7. Які завдання виконують центри вторинної правової допомоги?

Розділ 5. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ

- 5.1. Визначення понять, що характеризують соціально уразливі категорії населення.
- 5.2. Права та обов'язки отримувачів соціальних послуг.
- 5.3. Надання першої психологічної допомоги.

5.1. Визначення понять, що характеризують соціально уразливі категорії населення

Одним з основних законодавчих актів, які регулюють діяльність психологів, що вирішують проблеми уразливих категорій населення, є Закон України «Про соціальні послуги». Цей Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих

обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Закон надає визначення таким поняттям:

• **вразливі групи населення** – особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників;

• **забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг** – дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб отримувачів соціальних послуг відповідно до віку, статі, стану здоров'я, особливостей інтелектуального та фізичного розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної, етнічної та іншої належності, потреб та інтересів дітей, осіб з інвалідністю, осіб, визнаних недієздатними, осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, осіб похилого віку, а також з урахуванням думки отримувачів соціальних послуг, якщо вони за віком, рівнем розвитку та станом здоров'я можуть її висловити;

• **малозабезпечена особа** – особа, середньомісячний сукупний дохід якої за останніх шість календарних місяців, що передують місяцю звернення за наданням соціальних послуг, не перевищує двох прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб. Середньомісячний сукупний дохід особи обчислюється шляхом ділення середньомісячного сукупного доходу її сім'ї на кількість членів сім'ї, які включаються до її складу. Методика обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення;

• **складні життєві обставини** – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно.

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини:

- а) похилий вік;
- б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- г) інвалідність;
- д) бездомність;
- е) безробіття;
- є) малозабезпеченість особи;

- ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- и) втрата соціальних зав'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- і) жорстоке поводження з дитиною;
- ї) насильство за ознакою статі;
- й) домашнє насильство;
- к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг. Порядок організації надання соціальних послуг затверджується Кабінетом Міністрів України;

супервізія – професійна підтримка працівників, які надають соціальні послуги, спрямована на подолання професійних труднощів, аналіз та усунення недоліків, вдосконалення організації роботи, стимулювання мотивації до роботи, дотримання етичних норм та стандартів надання соціальних послуг, запобігання виникненню професійного вигорання, забезпечення емоційної підтримки. Методичні рекомендації щодо супервізії затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

5.2. Права та обов'язки отримувачів соціальних послуг

Закон «Про соціальні послуги» визначає, що отримувачі соціальних послуг – особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги (п. 10 ст. 1).

Отримувач соціальних послуг має право на:

- 1) отримання соціальних послуг відповідно до умов та порядку їх надання, визначених законодавством про соціальні послуги та договором про надання соціальних послуг;
- 2) повагу до честі і гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів системи надання соціальних послуг;

3) отримання від суб'єктів системи надання соціальних послуг повної та вичерпної інформації про свої права, обов'язки, порядок і умови надання соціальних послуг у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я;

4) індивідуальний підхід, що враховує потреби кожної особи/сім'ї;

5) вільний вибір надавачів соціальних послуг;

6) відмову від соціальних послуг, крім випадків обов'язкового надання соціальних послуг, визначених законом;

7) конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома суб'єктам системи надання соціальних послуг під час реалізації цього Закону;

8) доступ до інформації, що міститься в його особовій справі як отримувача соціальних послуг;

9) повагу до приватного життя і свободу думки та висловлювань;

10) захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку;

11) отримання від надавачів соціальних послуг у письмовому вигляді обґрунтування відмови у наданні соціальних послуг;

12) участь в оцінюванні його потреб у соціальних послугах;

13) спілкування зі своїми рідними, близькими та іншими особами;

14) одночасне одержання кількох соціальних послуг;

15) інші права, передбачені законодавством про соціальні послуги.

Реалізація прав отримувачів соціальних послуг здійснюється з урахуванням необхідності забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг.

Отримувачі соціальних послуг, їхні законні представники зобов'язані:

1) надавати повну і достовірну інформацію, необхідну для визначення їхніх потреб у соціальних послугах, права на отримання соціальних послуг та визначення умов договору про надання соціальних послуг;

2) виконувати умови договору про надання соціальних послуг;

3) дотримуватися правил внутрішнього розпорядку роботи надавачів соціальних послуг;

4) своєчасно інформувати надавачів соціальних послуг про всі обставини, що впливають на надання або припинення надання соціальних послуг;

5) ставитися з повагою до надавачів соціальних послуг та їх працівників;

6) не перешкоджати наданню соціальних послуг, у тому числі іншим особам;

7) дбайливо ставитися до майна надавачів соціальних послуг, що використовується під час надання соціальних послуг.

5.3. Надання першої психологічної допомоги

На жаль, надзвичайні ситуації є частиною нашого повсякденного життя. У світі відбуваються різні трагічні події: війни, стихійні лиха, аварії, пожежі і міжособистісне насильство. Переміщеними можуть бути окремі люди, сім'ї і цілі спільноти. Люди втрачають будинки, близьких, виявляються відірваними від сім'ї і звичного оточення або стають свідками насильства, руйнувань і смерті.

Згідно з оцінками дослідників, наприклад, у США у 60 % осіб за життя буде щонайменше одна така подія, три травматичні події і більше – у 17 % чоловіків і 13 % жінок (Friedman, 2006). Звісно, в «гарячих точках» земної кулі частота таких подій значно вища – у таких країнах, як Алжир, Камбоджа, Ірак вона оцінюється у 92 %. Українська статистика на сьогодні відсутня – можна собі лише уявити, скільки подій, що носили «масово травматичний характер», випало на історію України бодай за останнє століття та спричинені ними психосоціальні травми: голодомор, війна, репресії, Чорнобиль, Майдан, збройні конфлікти, переміщення населення.

Такі події у тій чи іншій мірі впливають на кожного, проте спектр можливих реакцій і емоцій вельми широкий. Багато хто відчуває себе враженим, вибитим з колії або не розуміє, що відбувається. Люди відчувають страх або тривогу, можуть впасти в заціпеніння або апатію. Деякі проявляють слабкі реакції, інші – важчі. Проте можливості пристосування (психологічні, фізіологічні, соціальні) до таких умов рано чи пізно вичерпуються, що сприяє зростанню посттравматичних стресових розладів (ПТСР). На те, як реагує людина, впливає безліч факторів, у тому числі: характер і тяжкість пережитої події; перенесені травмуючі події в минулому; наявність сторонньої підтримки в житті; фізичне здоров'я; наявність у людини або в його родині розладів психічного здоров'я (у тому числі в минулому); культурні корені і традиції; вік. У кожного є свої сили і можливості, які допомагають впоратися з життєвими проблемами. Разом з цим, як показує досвід, люди, які вважають, що їм надали хорошу соціальну підтримку, після кризи краще справляються з труднощами, ніж ті, хто вважає, що їм допомогли недостатньо. Тому так важливо надати коректну першу допомогу у надзвичайних ситуаціях.

Перша психологічна допомога (ППД) – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги ближнім, які відчувають страждання і потребу.

ППД може надавати не лише професійний психолог, а й інший спеціаліст, людина, яка знайома з правилами надання ППД. ППД – це не професійне

психологічне консультування, оскільки не передбачає детального обговорення, аналізу чи встановлення хронології та суті подій, які викликали стан дистресу.

ППД включає:

- ненав'язливе надання практичної допомоги та підтримки;
- оцінку потреб і проблем;
- надання допомоги у задоволенні нагальних потреб (наприклад, таких як їжа, вода, інформація);
- вміння вислуховувати людей, але не примушуючи їх говорити;
- вміння втішити і допомогти людині заспокоїтися;
- надання допомоги в отриманні інформації, встановленні зв'язку з відповідними службами і структурами соціальної підтримки;
- захист від подальшої шкоди.

Завдання ППД:

- формувати відчуття безпеки, зв'язку з іншими людьми, спокою і надії;
- сприяти доступу до соціальної, фізичної та емоційної підтримки;
- зміцнювати віру в можливість допомогти собі та оточуючим.

Хто потребує ППД?

ППД призначена для людей, які знаходяться в стані дистресу в результаті щойно пережитого або поточної важкої кризової події. Таку допомогу надають як дорослим, так і дітям.

Бувають ситуації, коли люди потребують серйознішої допомоги, ніж ППД.

Стани, при яких недостатньо лише надання ППД та у яких людина потребує негайної професійної допомоги:

- важкі травми, що загрожують життю та вимагають екстреної медичної допомоги;
- зміни в психічному стані, який не дозволяє особам самостійно піклуватися про себе або про своїх дітей;
- стан, у якому людина може заподіяти шкоду собі;
- стан, у якому людина може заподіяти шкоду іншим.

Взявши на себе функцію допомоги людям, що переживають трагічну подію, важливо поважати їх гідність та захищати їх безпеку. Усі працівники та установи, які беруть участь у наданні гуманітарної допомоги, в тому числі ППД, повинні дотримуватися таких принципів:

1. Захищати безпеку людей, які переживають трагічну подію

– Уникати дій, які можуть поставити людей під загрозу впливів, що можуть у подальшому їх травмувати.

– Робити все можливе для того, щоб забезпечити безпеку дорослих і дітей, яким надається допомога, захистити їх від фізичної та психологічної травми.

2. Поважати гідність людей, які переживають трагічну подію

– Ставитися до людей з повагою, згідно із загальноприйнятими та культурними і соціальними нормами.

3. Дотримуватися прав особистостей, які потребують допомоги

– Переконатися, що допомога надається справедливо, без дискримінації.

– Допомогати людям відстоювати свої права і отримувати необхідну підтримку.

– Діяти в інтересах кожного потерпілого, який потребує допомоги.

Під час надання психологічної допомоги необхідно дотримуватися етичних правил, які допоможуть уникнути заподіяння людям подальшої шкоди, надати максимально можливу допомогу.

Психолог повинний:

– бути чесним і гідним довіри;

– поважати право людини самостійно приймати рішення;

– усвідомити і відкинути власні упередження і забобони;

– чітко дати людині зрозуміти, що навіть коли вона відмовляється від допомоги зараз, вона може звернутися за нею згодом;

– дотримуватися конфіденційності і не допускати необґрунтованого поширення отриманих від людини анкетних даних;

– враховувати особливості культури, віку та статі особи.

Психолог не має права:

– зловживати своїм становищем при наданні допомоги людині, яка постраждала;

– просити у людини гроші або послуги за надання допомоги;

– давати неправдиві обіцянки чи повідомляти недостовірні відомості;

– перебільшувати свої знання та навички;

– нав'язувати свою допомогу, вести себе настирливо і нахабно;

– примушувати людину розповідати про те, що з нею сталося;

– поширювати отримані відомості особистого характеру;

– давати оцінки вчинків і переживань людини.

У кризових ситуаціях серед постраждалого населення часто виявляються люди різних культурних традицій, включаючи національні меншини або інші групи, що піддаються ризику маргіналізації. Національна культура визначає, як

треба ставитися до людей і що прийнято, а що не прийнято говорити і робити. Наприклад, в деяких культурах не прийнято ділитися почуттями з будь-ким, крім членів сім'ї, або жінкам дозволено говорити тільки з жінками, або необхідно одягатися певним чином, покривати голову та ін. Не виключено, що доведеться працювати з людьми, чиє походження і виховання відрізняється від тих, хто надає допомогу. Надаючи допомогу, важливо ставитися із розумінням до різних культурних традицій і вірувань.

ППД є одним із низки заходів у відповідь на надзвичайні події. Коли постраждалих сотні і тисячі, застосовуються різні заходи реагування: пошуково-рятувальні операції, надання екстреної медичної допомоги, забезпечення притулку, роздача харчів, заходи щодо розшуку членів сімей і захисту дітей. Часто співробітникам гуманітарних організацій і волонтерам нелегко дізнатися, яка допомога надається і де саме. Це стосується і випадків масових лих і подій в місцях, де відсутня інфраструктура медико-санітарних та інших служб. Необхідно дізнатися, які послуги і допомога надаються постраждалим, повідомити ці відомості людям, яким допомагають, і порадити їм, куди звертатися.

Надаючи допомогу в кризовій ситуації, бажано:

- слідувати вказівкам відповідних органів, керуватися відомими заходами з ліквідації кризової ситуації;
- знати, які заходи реагування приймаються, які є ресурси для надання допомоги нужденним;
- не заважати проведенню пошуково-рятувальних операцій і роботі медичного персоналу;
- чітко уявляти власні функції та їх межі.

Хоча допомога надається іншим, пережите в кризовій ситуації може негативно вплинути і на того, хто надає цю допомогу. Відповідальне надання допомоги також означає турботу про власне здоров'я і благополуччя. Необхідно, перш за все, берегти себе, щоб краще піклуватися про інших. Якщо працює команда, важливо знати й поцікавитися самопочуттям усіх членів команди, запевнитися, що той, хто надає допомогу, фізично та емоційно в змозі допомогти іншим.

Питання для самоконтролю

1. Які особи, відповідно до законодавства, належать до соціально уразливих категорій населення?
2. Що розуміють під складними життєвими обставинами?

3. Які права та обов'язки мають отримувачі соціальних послуг?
4. Що таке перша психологічна допомога та які її складові?
5. Яких принципів повинні дотримуватися працівники, що надають гуманітарну допомогу?
6. Які права та обов'язки мають психологи, що надають психологічну допомогу?

Розділ 6. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ

- 6.1. Поняття та зміст цивільно-правового договору
- 6.2. Договір про надання психологічних послуг

6.1. Поняття та зміст цивільно-правового договору

Відповідно до Цивільного кодексу України (далі ЦК) цивільно-правовий договір є домовленістю двох або більше сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків (ч. 1 ст. 626 ЦК), тобто дво- чи багатостороннім правочином. Як будь-який правочин, договір – це вольовий акт, але йому притаманні і певні особливості. На відміну від одностороннього правочину, у якому виражається воля однієї сторони, договір – це взаємне вираження волі двох або декількох осіб, і до того ж, погоджене між ними так, що волі однієї сторони відповідає воля другої або інших сторін, які беруть участь у договорі.

Отже, договору як юридичному факту властиві такі ознаки:

1) у ньому виявляється воля двох чи декількох осіб, причому волевиявлення учасників за своїм змістом повинно збігатися і відповідати одне одному;

2) договір – це така спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків: набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

В умовах ринкової економіки значно підвищується роль договору, як головного правового засобу регулювання зав'язків між товаровиробниками, надавачами послуг, перевізниками, які самостійно, на власний розсуд, здійснюють виробництво продукції (товарів, робіт, послуг) та її відчуження (реалізацію).

За допомогою договору задовольняють свої потреби у товарах та послугах і споживачі (фізичні та юридичні особи), що, у свою чергу, забезпечує розвиток виробничої сфери.

Однією з фундаментальних засад правового регулювання договірних відносин у сфері приватного права є свобода договору (ст. 627 ЦК). Це дозволяє

стверджувати, що особа при укладанні договору має право вільно, на свій розсуд та з урахуванням своїх інтересів, вирішувати такі питання:

1) вона вільна у вирішенні питання про вступ у договірні відносини (укладення договору);

2) при позитивному вирішенні особою питання щодо вступу в договірні відносини, враховуючи існування в сучасних умовах конкурентного середовища, вона вільна у виборі собі контрагента (іншої сторони у договорі);

3) сторони вільні у виборі виду договору, тобто вони мають право укладати не тільки договори, передбачені ЦК та іншими актами цивільного законодавства, а й ті, які не передбачені ними, за умови відповідності їх загальним засадам цивільного законодавства (йдеться, наприклад, про договори про надання медичних, психологічних послуг тощо);

4) сторони вільні у визначенні умов договору, сукупність яких становить його зміст. У відповідності зі ст. 628 ЦК зміст договору становлять, перш за все, умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними. Хоча умови договору можуть бути і обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

Зміст договору становлять умови, на яких він укладений. Залежно від юридичного значення, в змісті слід вирізняти істотні, типові, звичайні та випадкові умови. Сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору.

Істотними вважаються умови, які необхідні і достатні для укладання договору даного виду. Згідно з ЦК (ст. 638) договір вважається укладеним тільки тоді, коли між сторонами в потрібній для відповідних випадків формі досягнуто згоди зі всіх істотних його умов. Це означає, що за відсутності хоча б однієї з таких умов договір не може вважатися укладеним. Водночас, якщо досягнуто згоди щодо істотних умов, то договір набирає чинності, навіть якщо не містить якихось інших умов. *Саме тому такі умови ще називають необхідними.* Визначення кола істотних умов залежить від специфіки кожного конкретного договору.

Виділяють такі істотні умови:

1) умови про предмет;

2) умови, які визначені законом як істотні;

3) умови, які є необхідними для договорів цього виду;

4) умови, щодо яких за заявою однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

При визначенні істотних умов того або іншого договору слід враховувати, що вирішення цього питання залежить, насамперед, від суті конкретного договору. Тому не випадково ЦК при визначенні істотних умов договору, відсилає до спеціальних норм, присвячених договірним зобов'язанням цього виду і називає істотними, насамперед, ті умови, які визнані такими згідно із законом і передбачені як обов'язкові самими нормами права, що регулюють ці договірні відносини. Однак слід враховувати, що не завжди істотні умови визначаються безпосередньо в законодавстві.

Таким чином, для укладання договору необхідне досягнення угоди зі всіх істотних його умов. Договір є обов'язковим для виконання сторонами. Договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов договорів певного виду. Якщо у договорі не міститься посилання на типові умови, такі типові умови можуть застосовуватись як звичай ділового обороту, якщо вони відповідають вимогам ЦК (ст. 7).

Звичайними називають ті умови, які передбачені нормативними актами. На відміну від істотних, вони не потребують узгодження сторонами, оскільки автоматично набирають чинності з моменту укладання договору. Тому відсутність у змісті договору звичайних умов не впливає на його дійсність.

Випадковими умовами договору прийнято вважати такі умови, які погоджені сторонами на відступ від положень диспозитивних норм або з метою розв'язання питань, що взагалі не врегульовані законодавством. Вони, як правило, не передбачаються даним видом договору і встановлюються тільки за погодженням сторін. Тому випадкові умови можна виявити, порівнявши їх зі звичайними умовами: якщо якусь умову включено у договір на зміну чи доповнення до правил, викладених у законодавчому акті, то порівняно із звичайно прийнятими в договорах даного виду умовами вона виявиться випадковою. Якщо випадкові умови за погодженням сторін знаходять місце в договорі, вони набувають ознак істотних умов. На перший погляд, відмінності між істотними і випадковими умовами стосовно того чи іншого конкретного договору відсутні, оскільки кожна з них підлягає безумовному виконанню. Але їх відмінність одразу проявляється, як тільки виникає спір з приводу факту укладення договору. За відсутності умов, які об'єктивно відносяться до істотних умов договору, немає і самого договору. Але якщо одна із сторін заперечує факт укладання договору, посилаючись на відсутність в ньому умови, яку вона за погодженням намагалася включити в

договір, то, оскільки така умова за своєю природою є випадковою, договір може бути визнаний як такий, що не укладся, лише при доведеності факту погодження сторонами такої умови.

Важливою умовою будь-якого договору є визначення строку. Відповідно до ЦК (ст. 631) строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору. Договір набирає чинності з моменту його укладення. Сторони можуть встановити, що умови договору застосовуються до відносин між ними, які виникли до його укладення. Закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору.

Ще однією важливою умовою договору є визначення ціни (ст. 632 ЦК). Ціна в договорі встановлюється за домовленістю сторін. У випадках, встановлених законом, застосовуються ціни (тарифи, ставки тощо), які встановлюються або регулюються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування. Зміна ціни після укладення договору допускається лише у випадках і на умовах, встановлених договором або законом. Зміна ціни в договорі після його виконання не допускається. Якщо ціна у договорі не встановлена і не може бути визначена виходячи з його умов, вона визначається виходячи із звичайних цін, що склалися на аналогічні товари, роботи або послуги на момент укладення договору.

Важливе практичне значення має вирішення питання про місце та момент укладення договору. Згідно зі ст. 647 ЦК, за загальним правилом, місце укладення договору пов'язується з місцем проживання фізичної особи або з місцем знаходженням юридичної особи. Винятки з цього правила можуть бути встановлені сторонами у договорі.

Визначення моменту укладення договору пов'язується, перш за все, з тим, яким (консенсуальним чи реальним) є договір, що укладається. Моментом укладення консенсуального договору визнається момент одержання відповіді від сторони, якій направлена пропозиція, про її прийняття (ч. 1 ст. 640 ЦК). Реальний договір є укладеним у момент передання відповідного майна або вчинення певної дії (ч. 2 ст. 640 ЦК).

Таким є загальний порядок укладення цивільно-правових договорів.

Укладений сторонами договір може бути змінений або розірваний.

Зміна договору – це зміна умов, на яких він укладений. Ці зміни можуть стосуватися умов щодо предмета, місця та строків виконання договору тощо. У разі

зміни договору змінюється і зобов'язання, ним породжене, змістом якого виступають права та обов'язки сторін.

Розірвання договору – це припинення зобов'язання, ним породжене, у повному обсязі.

За загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 651 ЦК, підставою для зміни або розірвання договору є згода сторін. Це пов'язано з тим, що договір з моменту його вчинення є обов'язковим для виконання сторонами (ст. 629 ЦК). Цивільний кодекс безпосередньо передбачає можливість зміни або розірвання договору за рішенням суду на вимогу однієї із сторін (ч. 2 ст. 651 ЦК) та у разі односторонньої відмови від договору (ч. 3 ст. 651 ЦК).

Зміна або розірвання договору за рішенням суду на вимогу однієї із сторін може мати місце у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.

Істотним є таке порушення договору його стороною, при якому друга сторона, внаслідок завданої їй цим порушенням шкоди, значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Одностороння відмова від договору може мати місце тільки у випадках, коли право на таку відмову встановлено договором чи законом.

Спеціальні правила передбачені у ст. 652 ЦК щодо зміни або розірвання договору в зв'язку з істотною зміною обставин, якими сторони керувалися при його укладенні. Слід підкреслити, що істотна зміна зазначених обставин тільки тоді є підставою для зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання.

Розглядаючи питання про правові наслідки зміни або розірвання договору, слід мати на увазі наступне:

1) якщо зміна або розірвання договору відбувається за згодою сторін, він вважається зміненим або розірваним з моменту досягнення домовленості про це, коли інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни (ч. 3 ст. 653 ЦК);

2) якщо зміна чи розірвання договору відбувається у судовому порядку, останній вважається зміненим або розірваним з моменту набрання рішенням суду законної сили (ч. 3 ст. 653 ЦК);

3) якщо розірвання договору відбувається у разі односторонньої відмови від нього, останній вважається розірваним з моменту одержання іншою стороною повідомлення про відмову від договору.

Цивільний кодекс передбачає майнові наслідки зміни чи розірвання договору залежно від того, на якій підставі це відбулося. Якщо договір був змінений або розірваний у зв'язку з істотним його порушенням однією із сторін, друга – може вимагати відшкодування збитків, завданих такою зміною чи розірванням (ч. 5 ст. 653 ЦК). У разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин, суд на вимогу будь-якої із сторін визначає наслідки, виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними.

6.2. Договір про надання психологічних послуг

На сьогодні досить складно вести мову про договір про надання психологічних послуг, оскільки на рівні законодавства цей договір не підлягає нормативній регламентації. У той же час до цього договору застосовуються загальні положення цивільного законодавства щодо договорів про надання послуг.

Договір про надання психологічних послуг містить звичайні та випадкові умови, як будь-який договір.

Звичайними умовами називають ті умови договору, які не потребують погодження сторін, оскільки передбачені законодавством і вступають в силу автоматично під час укладання договору. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 902 Цивільного Кодексу України, психолог повинен виконати послугу особисто. Проте сторони можуть відійти від цієї умови, наприклад, якщо у процесі надання психологічної допомоги фахівець доходить висновку, що не може самостійно надати якісну психологічну послугу й необхідно залучення сторонніх фахівців – психотерапевтів, неврологів тощо.

Випадковими є умови, які, хоч і не мають значення для його укладення, але набувають юридичного значення лише в разі їх включення в договір. Як приклад – це умова про ціну. Цей договір може бути як *оплатним, так і безоплатним*. При цьому у більшості випадків відносини з приводу надання психологічних послуг носять оплатний характер. Сума оплати та форма розрахунків – за зустріч, за певну кількість часу спілкування з психологом у кожному випадку визначається індивідуально. Замовник може вносити оплату за одну зустріч або за повний курс, всю або частково.

Багато українських вчених вважають, що до істотних умов цього договору належить його предмет, строк, ціна.

Щодо строку дії договору, то тривалість надання психологічних послуг може визначатися як строком, так і вказівкою на певну подію, яка має настати. Тобто йде мова про те, що в договорі може визначатися як строк надання відповідних послуг

у розумінні ч. 1 ст.251 ЦКУ (тобто певний період у часі, за який планується досягнути результату надання психологічної послуги), так і термін надання (наприклад, у момент істотного покращення психологічного стану замовника чи досягнення іншого необхідного для нього результату).

До психологічних послуг відносяться такі:

- 1) психодіагностика;
- 2) психологічна допомога у складних випадках;
- 3) психологічна профілактика;
- 4) психологічна реабілітація;
- 5) психологічне консультування;
- 6) психологічна просвіта;
- 7) проведення психологічних тренінгів та інші.

У той же час, можна казати, що основною формою психологічних послуг є психологічне консультування.

Договір психологічного консультування за своєю природою є споживчим договором. Відповідно до Закону «Про захист прав споживачів» (ст. 1) договір – це усний чи письмовий правочин між споживачем і продавцем (виконавцем) про якість, терміни, ціну та інші умови, за яких реалізується продукція.

Стаття 10 Закону визначає права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг).

Споживач має право відмовитися від договору про виконання надання послуг і вимагати відшкодування збитків, якщо виконавець своєчасно не приступив до виконання зобов'язань за договором або виконує роботу так повільно, що закінчити її у визначений строк стає неможливим.

Якщо значну частину обсягу послуги (понад сімдесят відсотків загального обсягу) вже було виконано, споживач має право розірвати договір лише стосовно частини послуги, що залишилася.

Якщо під час надання послуг стане очевидним, що їх не буде виконано з вини виконавця згідно з умовами договору, споживач має право призначити виконавцю відповідний строк для усунення недоліків, а в разі невиконання цієї вимоги у визначений строк – розірвати договір і вимагати відшкодування збитків або доручити виправлення недоліків третій особі за рахунок виконавця.

У разі виявлення недоліків у наданій послугі споживач має право на свій вибір вимагати:

- 1) безоплатного усунення недоліків у наданій послугі у розумний строк;

- 2) відповідного зменшення ціни наданої послуги;
- 3) відшкодування завданих йому збитків з усуненням недоліків наданої послуги своїми силами чи із залученням третьої особи;
- 4) реалізації інших прав, що передбачені чинним законодавством на день укладення відповідного договору.

Зазначені вимоги підлягають задоволенню у разі виявлення недоліків під час приймання виконаної роботи (наданої послуги) або під час її виконання (надання), а в разі неможливості виявлення недоліків під час приймання виконаної роботи (наданої послуги) – протягом гарантійного чи іншого строку, встановленого договором, чи протягом двох років з дня прийняття виконаної роботи (наданої послуги) у разі відсутності гарантійного чи іншого строку, встановленого законодавством або договором.

У разі коли виконавець не може надати послуги згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі трьох відсотків вартості послуги, якщо інше не передбачено законодавством. У разі коли вартість послуги не визначено, виконавець сплачує споживачеві неустойку в розмірі трьох відсотків загальної вартості замовлення.

Сплата виконавцем неустойки (пені), встановленої в разі невиконання, прострочення виконання або іншого неналежного виконання зобов'язання, не звільняє його від виконання зобов'язання в натурі.

Виконавець не несе відповідальності за невиконання, прострочення виконання або інше неналежне виконання зобов'язання та недоліки у наданих послугах, якщо доведе, що вони виникли з вини самого споживача чи внаслідок дії непереборної сили.

Виконавець зобов'язаний протягом місяця відшкодувати збитки, що виникли у зв'язку з втратою, псуванням чи пошкодженням речі, прийнятої ним від споживача для надання послуг. Виконавець не звільняється від відповідальності, якщо рівень його наукових і технічних знань не дав змоги виявити особливі властивості речі, прийнятої ним від споживача для надання послуг.

Виконавець несе відповідальність за шкоду, завдану життю, здоров'ю або майну споживача, що виникла у зв'язку з використанням речей, матеріалів, обладнання, приладів, інструментів, пристосувань чи інших засобів, необхідних для надання послуг, незалежно від рівня його наукових і технічних знань, що дає змогу виявити їх властивості, згідно із законодавством.

Якщо під час надання послуг виникає необхідність у додаткових послугах, що не були передбачені умовами договору, виконавець зобов'язаний одержати від споживача дозвіл на надання послуг.

Будь-які додаткові послуги, надані виконавцем без згоди споживача, не створюють для споживача будь-яких зобов'язань щодо їх оплати.

Крім того, слід зазначити, що споживач має право вимагати надання інформації про самого психолога та особливостях послуг, що він надає.

Ще однією важливішою умовою такого консультування є дотримання психологом особистої таємниці громадянина. Багато психологів – практиків підкреслюють необхідність збереження конфіденційної інформації, що одержана від клієнта під час надання психологічної допомоги.

Питання до самоконтролю

1. Надайте визначення цивільно-правового договору.
2. Які умови складають зміст цивільно-правового договору?
3. Що розуміють під свободою договору?
4. Які умови належать до істотних умов договору?
5. В чому полягає різниця між істотними та випадковими умовами договору?
6. В яких випадках договір може бути розірваний або змінений?
7. Розкрийте зміст договору про надання психологічних послуг.

Розділ 7. ТРУДОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПРАЦІ ТА ВІДПОЧИНОК ПСИХОЛОГА

7.1. Порядок укладання трудового договору/контракту з практикуючим психологом.

7.2. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку психологів-практиків. Порядок надання відпустки.

7.3. Правові підстави припинення трудових відносин.

7.1. Порядок укладання трудового договору /контракту з практикуючим психологом

Найважливішим після Конституції України джерелом, що регулює трудові відносини в Україні, є *Кодекс законів про працю*. Чинний Кодекс Законів про працю України (далі – КЗпП), був прийнятий 10 грудня 1971 р., введений в дію з 1 липня 1972 р. За своєю структурою КЗпП містить 18 глав, які складаються з 265

статей. За останній роки в нього були внесені істотні зміни і доповнення. Оновлені глави I, II, III, V, VI, IX, КЗпП був доповнений новими главами: III – А «Забезпечення зайнятості звільнених працівників» і XVI – А «Трудовий колектив». Однак чинний кодекс не регулює належним чином трудові відносини в нових умовах, тому необхідно прийняти новий кодифікований закон.

Крім Кодексу законів про працю, трудові та інші, пов'язані з ними відносини, регулюються Законами України «Про зайнятість населення», «Про охорону праці», «Про відпустки», «Про оплату праці», «Про колективні договори і угоди» та іншими законодавчими актами.

Багато важливих питань, пов'язаних з регулюванням трудових відносин, регламентується підзаконними актами: указами Президента, постановами Кабінету Міністрів, розпорядженнями і наказами Міністерства праці та соціальної політики України, а також іншими міністерствами і відомствами. Велику роль у регулюванні трудових відносин виконують конвенції та рекомендації міжнародної організації праці (МОП).

Трудові правовідносини виникають у результаті укладення **трудового договору**.

Трудовий договір – це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, або фізичною особою, відповідно до якої працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, або фізична особа, зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбаченої законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін (ст. 21 Кодексу Законів про працю України).

Сторонами трудового договору можуть бути:

- з одного боку – власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, а також фізична особа, яка наймає працівника для виконання певних робіт;
- з іншого боку – працівник, тобто фізична особа, яка має трудову правоздатність та дієздатність.

Трудова правоздатність та дієздатність працівника виникає, як правило, з 16 років. Допускається прийом на роботу неповнолітніх з 15 років, за згодою батьків або одного з них, або осіб, які їх замінюють. Для підготовки молоді до

продуктивної праці допускається прийом на роботу з 14 років для виконання легкої роботи, яка не шкодить здоров'ю і не перешкоджає навчанню.

Трудовий договір, як правило, укладається у письмовій формі. Письмова форма трудового договору є обов'язковою при прийомі на роботу неповнолітніх; при організованому наборі працівників; при укладенні трудового договору роботи в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я; при укладенні трудового договору з фізичною особою; при укладенні контракту, а також в інших випадках, передбачених законом.

Трудовий договір оформлюється наказом або розпорядженням власника, або уповноваженого ним органу при прийомі працівника на роботу. Трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли наказ чи розпорядження ще не були видані, але працівника фактично було допущено до роботи.

Зміст трудового договору становлять умови, які визначають права і обов'язки сторін у трудових правовідносинах.

До прав і обов'язків, які встановлюються законодавством про працю і не можуть бути скасовані або змінені за згодою сторін, належать:

- встановлені законодавством норми робочого часу і часу відпочинку;
- правила техніки безпеки та охорони праці, технологічного режиму;
- правила виконання тимчасових робіт, не обумовлених трудовим законодавством та ін.

До обов'язкових умов трудового договору, згідно з КЗпП, належать місце роботи, певна трудова функція, термін, а також умови про заробітну плату. Досягнення згоди щодо цих положень свідчить про укладення трудового договору.

Додаткові (факультативні) умови стають обов'язковими тільки при їх занесенні в трудовий договір. Наприклад, випробувальний термін при прийомі на роботу, встановлення неповного робочого часу та ін.

Умови, які погіршують стан працівника, в порівнянні з законодавством, визнаються недійсними.

Трудовий договір може укладатися на невизначений термін (безстроковий договір); на певний термін; на час виконання певної роботи (термінові договори).

Особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк дії договору, права, обов'язки і відповідальність сторін, умови організації праці та розірвання договору, можуть встановлюватися угодою сторін (ст. 21 КЗпП).

Контракт укладається з певними категоріями працівників (працівники підприємств, установ, організацій, науково-педагогічні працівники ін.), тільки на певний термін і в письмовій формі.

Умови і порядок прийому на роботу.

Порядок прийому на роботу визначається відповідними нормами КЗпП України. Законодавство забороняє необґрунтовану відмову в прийомі на роботу (ст. 22 КЗпП).

Відповідно до Конституції України не допускається будь-яке пряме або непряме обмеження прав, або встановлення прямих чи непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану працівника, його расової і національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства в профспілках або іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання.

Ст. 25 КЗпП забороняє вимагати від осіб, які поступають на роботу, відомостей про їх партійну і національну належність, походження, прописки і документів, подання яких не передбачено законодавством.

Документи, необхідні при прийомі на роботу:

- паспорт або інший документ, який свідчить особа;
- трудова книжка (без трудової книжки приймаються особи, які працевлаштовуються вперше);
- військовий квиток (для звільнених з військової служби).

Якщо для роботи необхідні спеціальні знання, особливі вимоги до стану здоров'я, власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган має право вимагати диплом або інший документ про освіту, професійну підготовку, медичну довідку.

До психологів при прийомі на роботу висуваються додаткові вимоги. Так, психолог повинен мати вищу психологічну освіту.

Місця роботи: психологічні центри, приватні контори з психологічного консультування, освітні та медичні установи, компанії та підприємства.

Психолог може працювати у медичних, навчальних та інших закладах, психологічних центрах, на телефонах довіри, бути політичним консультантом, проводити психологічну експертизу під час скоєння злочинів, надавати приватні консультації людям. Фахівця у цій сфері охоче візьмуть на посаду менеджера з персоналу, тренера у галузі психології.

Виділяють такі етапи прийому на роботу:

- *надання заяви про прийом на роботу з наданням всіх необхідних документів; візування заяви посадовими особами і резолюція керівника;*
- *видання наказу, яким працівника повідомляють під розпис;*
- *внесення до трудової книжки відповідного запису або оформлення трудової книжки працівникам, які приступають до роботи вперше;*
- *ознайомлення працівником під розпис в особистій картці.*

Після укладення трудового договору, перед допуском до роботи, працівникові роз'яснюють його права і обов'язки, знайомлять з правилами внутрішнього трудового розпорядку, колективним договором, проводять інструктаж на робочому місці тощо.

При прийомі на роботу може бути призначений випробувальний термін (ст. 26 КЗпП), з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається.

Випробувальний термін не може перевищувати: для робітників – одного місяця, для службовців – трьох місяців, а в окремих випадках, за погодженням з профспілковим органом, може встановлюватися 6-місячний випробувальний термін.

Умови про випробування повинні бути сформульовані в наказі (розпорядженні) про прийом на роботу.

Для неповнолітніх, молодих фахівців, осіб, звільнених в запас та в інших випадках, передбачених законодавством, випробувальний термін не встановлюється (ст. 26 КЗпП).

Під час випробувального терміну на працівника повністю поширюється законодавство про працю.

Якщо випробувальний термін закінчився, а працівник продовжує працювати, він вважається таким, який витримав випробування, подальше його звільнення можливе лише на загальних підставах, передбачених трудовим законодавством. Якщо протягом випробувального терміну буде виявлено невідповідність працівника виконуваній роботі, власник має право звільнити його, як такого, який не витримав випробувальний термін (ст. 28 КЗпП), без згоди профспілкового органу, без попередження за будь-який період і без виплати вихідної допомоги. Порядок прийому на роботу, встановлений трудовим законодавством, враховує інтереси суб'єктів трудових правовідносин.

При прийомі на роботу психологів може укладатися як трудовий договір, так і контракт.

До умов трудового договору/контракту відносяться права та обов'язки працівника-психолога.

Так, працівник має право:

- надання йому роботи, зумовленої договором;
- своєчасну та в повному обсязі виплату заробітної плати відповідно до своєї кваліфікації, складності праці, кількості та якості виконаної роботи;
- відпочинок, у тому числі на щорічну відпустку, щотижневі вихідні дні, неробочі та святкові дні.
- обов'язкове соціальне страхування у випадках, передбачених законами;
- інші права, встановлені чинним законодавством України.

Усі обов'язки працівника-психолога можна умовно поділити на спеціальні, які стосуються безпосередньо його спеціальних знань, та загальні, що звичайно розповсюджуються на усіх працівників, незалежно від роботи, яка виконується.

До загальних обов'язків належать такі:

- дотримуватись Правил внутрішнього трудового розпорядку та інших локальних нормативних актів роботодавця;
- дотримуватись трудової дисципліни;
- дотримуватись вимог з охорони праці та забезпечення безпеки праці;
- дбайливо ставитися до майна роботодавця та інших працівників;
- негайно повідомляти роботодавця або безпосереднього керівника про виникнення ситуації, що становить загрозу життю та здоров'ю людей, збереженню майна роботодавця;
- не давати інтерв'ю, не проводити зустрічі та переговори щодо діяльності роботодавця, без попереднього дозволу керівництва;
- не розголошувати відомості, які стали їм відомі під час бесід зі співробітниками, а також відомостей, що становлять комерційну таємницю роботодавця.

Однак на працівника-психолога покладаються обов'язки, які безпосередньо стосуються його спеціальності. Якщо розглянути більш детально роботу психологів, то слід звернути увагу на такі зобов'язання.

Психолог вивчає вплив психологічних, економічних та організаційних факторів виробництва на трудову діяльність працівників підприємства, установи, організації з метою розробки заходів щодо покращення їх умов праці та підвищення ефективності роботи. Він виконує роботу зі складання проектів планів та програм соціального розвитку, з визначення психологічних факторів, що впливають на

працюючих; проводить спільно з фізіологом обстеження індивідуальних якостей працівників, особливостей трудової діяльності робітників та службовців різних професій та спеціальностей, а також здійснює інші дії, пов'язані з професійним підбором, перевіркою психологічних умов праці, виявленням інтересів та схильностей, задоволеністю працею; бере участь у експериментах щодо визначення впливу умов праці на психіку працюючих; аналізує трудові процеси та психологічний стан працівника під час роботи.

Психолог спільно із соціологом та іншими фахівцями бере участь у визначенні завдань соціального розвитку. Здійснює вибір найбільш актуальних питань та проблем, що потребують вирішення (плинність кадрів, порушення трудової дисципліни, малоефективна праця), визначає шляхи усунення причин, що їх викликають. Розробляє професіограми та детальні психологічні характеристики професій робітників та посад службовців, що визначаються впливом виробничого середовища на нервово-психічну напругу працюючого, дає рекомендації щодо умов оптимального використання особистих трудових можливостей людини з урахуванням перспективи розвитку її професійних здібностей.

До його обов'язків належать також участь у здійсненні заходів щодо виробничої та професійної адаптації молодих робітників та спеціалістів. Психолог готує рекомендації та пропозиції щодо впровадження результатів психологічних досліджень у практику, а також заходи щодо конкретних напрямів удосконалення управління соціальним розвитком, що сприяють організації оптимальних трудових процесів, встановленню раціональних режимів праці та відпочинку, покращенню морально-психологічного клімату, умов праці та підвищення працездатності людини, здійснює контроль за їх виконанням.

Важливим аспектом діяльності психолога є аналіз причин плинності кадрів, підбір та їх розстановка, виходячи з вимог організації праці та управління виробництвом, розробка пропозицій щодо забезпечення стабільності кадрів, вживання необхідних заходів щодо адаптації працівників. Крім того, психолог бере участь у формуванні трудових колективів, проектуванні систем організації праці (організації робочого часу, раціоналізації робочих місць) з урахуванням психологічних факторів та ергономічних вимог. Консультує керівників підприємства, установи, організації із соціально-психологічних проблем управління виробництвом та соціального розвитку колективу, а також працівників, які займаються кадровими та трудовими питаннями.

Психолог може працювати в багатьох сферах, відповідно до цього його обов'язки різняться.

Багато психологів працює у сфері освіти на посаді педагог-психолог, який допомагає дітям адаптуватися до незнайомої обстановки, проводить тестування на готовність до школи, працює із проблемними дітьми. У школах педагоги-психологи відбирають першокласників, займаються корекційно-розвиваючою діяльністю, профорієнтацією старшокласників, проводять різні тренінги тощо.

Клінічний психолог – працює в службах допомоги важким онкологічним хворим, ВІЛ-інфікованим і допомагає пацієнтам впоратися зі стресом, підтримує їх, стежить за станом здоров'я, а у разі потреби, підключає до лікування психіатра та невролога.

У в'язниці психолог допомагає ув'язненим повернутись до нормального життя після виходу на волю.

Так само психолог може знайти своє місце у політиці та бізнесі.

Відповідно до кваліфікаційної характеристики, що надається у Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності», психолог вивчає психологічні особливості та проблеми, проводить психологічну корекцію поведінки людини, сприяє поліпшенню морально-психологічного клімату колективу тощо, тобто психолог працює з дорослими громадянами.

Кваліфікаційними характеристиками зазначених професій визначено кваліфікаційні категорії, а саме: для психолога – психолог II категорії, психолог I категорії та провідний психолог: для практичного психолога – практичний психолог II категорії, практичний психолог I категорії, практичний психолог вищої категорії.

Відповідно до Загальних положень Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників кваліфікаційні категорії підвищуються насамперед тим працівникам, які успішно виконують посадові інструкції та обов'язки, творчо і сумлінно ставляться до службових доручень і вимог посадових інструкцій.

7.2. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку психологів-практиків. Порядок надання відпустки

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про освіту» посада практичного психолога включена до Переліку посад педагогічних працівників, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. N 963. Тому багато питань, пов'язаних з робочим часом, часом відпочинку, оплатою праці практичних психологів регулюється тими ж нормами, що й педагогічних працівників.

Оплата праці педагогічних працівників проводиться відповідно до наказів Міносвіти України від 15.04.93 р. N 102 «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти» (із змінами) та від 26.09.2005 р. N 557 «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» (із змінами).

Додатком 6 до наказу Міносвіти України від 26.09.2005 р. N 557 практичним психологам закладів охорони здоров'я залежно від кваліфікаційної категорії встановлюються такі тарифні розряди: вищої категорії – 12, першої категорії – 11, другої – 10, без категорії – 8–9 тарифний розряд (фахівцям з освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра, які до набрання чинності Законом України «Про вищу освіту» мали вищу освіту, встановлюється 9 тарифний розряд).

Підвищення посадових окладів педагогічних працівників проводиться згідно з положеннями розділу V названої Інструкції та постанови Кабінету Міністрів України від 20.04.2007 р. N 643 «Про затвердження розмірів підвищення посадових окладів (ставок заробітної плати) та додаткової оплати за окремі види педагогічної діяльності у співвідношенні до тарифної ставки».

Крім підвищень посадових окладів, педагогічні працівники закладів охорони здоров'я мають право на надбавку за вислугу років у розмірі від 10 до 30 % посадового окладу залежно від стажу роботи та допомогу на оздоровлення під час надання щорічної відпустки за постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 р. N 78.

Також згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2011 р. N 373 педагогічні працівники закладів охорони здоров'я, в тому числі практичні психологи, мають право на надбавку в розмірі 20 % посадового окладу (ставки заробітної плати).

Крім того, педагогічним працівникам закладів охорони здоров'я можуть установлюватися надбавки за складність, напруженість у роботі, доплата за суміщення професій (посад) та інші виплати, передбачені зазначеними нормативно-правовими актами.

Щодо тривалості щорічної відпустки та робочого часу, то згідно зі ст. 6 Закону України «Про відпустки» щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарних днів за відпрацьований робочий рік, що відлічується з дня укладення трудового договору.

Крім щорічної основної відпустки, деяким категоріям працівників може надаватися щорічна додаткова відпустка за особливий характер праці.

Підрозділом «Дитячі психіатричні (психоневрологічні) лікувально-профілактичні заклади та установи, відділення, палати та кабінети (крім призначених для лікування дітей з ураженням центральної нервової системи без порушення психіки); установи, відділення: соціального захисту населення, школи (класи), школи-інтернати (класи), дитячі будинки (групи), дитячі будинки-інтернати (групи), дитячі садки (групи), ясла-садки (групи), ясла (групи) та будинки дитини (групи) для розумово відсталих дітей та дітей з ураженням центральної нервової системи з порушенням психіки, дитячі будинки-інтернати для сліпих та глухонімих дітей» розділу XVII додатка 2 до Списку виробництв, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.97 р. N 1290 (додаток 2 у редакції постанови від 13.05.2003 р. N 679), психологові, який безпосередньо працює з хворими, передбачено надавати щорічну додаткову відпустку тривалістю до 11 календарних днів залежно від часу зайнятості працівника в цих умовах.

Працівникам, зайнятим на роботах із шкідливими умовами праці, встановлюється скорочена тривалість робочого дня згідно з Переліком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 р. N 163.

Відповідно до розділу 32 «Охорона здоров'я, освіта та соціальна допомога» Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня, затвердженого названою вище постановою КМУ, психолог, зайнятий безпосередньо впродовж повного робочого дня з хворими дітьми в дитячих психіатричних та психоневрологічних установах, має право на скорочену (36 год) тривалість робочого тижня.

7.3. Правові підстави припинення трудових відносин

Підстави припинення трудових відносин визначаються ст. 36 КЗпП. Це:

- 1) угода сторін;
- 2) закінчення строку, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення;
- 3) призов або вступ працівника або власника – фізичної особи -- на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу, крім випадків, коли за працівником зберігаються місце роботи, посада;

4) розірвання трудового договору з ініціативи працівника (статті 38, 39), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (статті 40, 41) або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (стаття 45);

5) переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду;

б) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;

7) набрання законної сили вироку суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи;

7-1) укладення трудового договору (контракту), всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», встановленим для осіб, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року з дня її припинення;

7-2) з підстав, передбачених Законом України «Про очищення влади»;

7-3) набрання законної сили рішенням суду про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави стосовно особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках;

8) підстави, передбачені контрактом;

9) підстави, передбачені іншими законами.

Стаття 38 КЗпП передбачає підстави розірвання трудового договору, укладеного на невизначений строк, з ініціативи працівника.

Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні. У разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу (переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; неможливість проживання у даній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною з інвалідністю; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку або особою з інвалідністю I групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу за конкурсом, а також з інших поважних причин),

власник або уповноважений ним орган повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник.

Якщо працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, власник або уповноважений ним орган не вправі звільнити його за поданою раніше заявою, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника, якому відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору.

Стаття 39 КЗпП передбачає умови розірвання строкового трудового договору з ініціативи працівника.

Строковий трудовий договір (п. 2, 3 ст. 23) підлягає розірванню достроково на вимогу працівника в разі його хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню роботи за договором, порушення власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю, колективного або трудового договору та у випадках, передбачених ч. 1 ст. 38 КЗпП.

Якщо після закінчення строку трудового договору (п. 2, 3 ст. 23) трудові відносини фактично тривають і жодна із сторін не вимагає їх припинення, дія цього договору вважається продовженою на невизначений строк (ст. 39¹ КЗпП).

Трудові договори, що були переукладені один чи декілька разів, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 23, вважаються такими, що укладені на невизначений строк.

Стаття 40 КЗпП визначає умови розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.

Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом лише у випадках:

- 1) змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників;

- 2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі відмови у наданні допуску до

державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;

4) прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і родах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

б) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи розкрадання (в тому числі дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу;

10) призову або мобілізації власника – фізичної особи – під час особливого періоду;

11) встановлення невідповідності працівника займаній посаді, на яку його прийнято, або виконуваній роботі протягом строку випробування.

Звільнення з підстав, зазначених у пунктах 1, 2 і 6 цієї статті, допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

Не допускається звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення за пунктом 5 цієї статті), а також у період перебування працівника у відпустці. Це правило не поширюється на випадок повної ліквідації підприємства, установи, організації.

КЗпП (ст. 41) визначає додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов:

1) одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства, установи, організації всіх форм власності (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступниками, головним бухгалтером підприємства, установи, організації, його заступниками, а також службовими особами податкових та митних органів, яким присвоєно спеціальні звання, і службовими особами центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах державного фінансового контролю та контролю за цінами;

1–1) винних дій керівника підприємства, установи, організації, внаслідок чого заробітна плата виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від установленого законом розміру мінімальної заробітної плати;

2) винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку власника або уповноваженого ним органу;

3) вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи;

4) перебування всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції» у прямому підпорядкуванні у близької особи;

4–1) наявності у працівника реального чи потенційного конфлікту інтересів, який має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб, передбачений Законом України «Про запобігання корупції»;

5) припинення повноважень посадових осіб.

Питання для самоконтролю

1. Що таке трудовий договір?
2. В чому полягає зміст трудового договору?
3. На які строки може укладатися трудовий договір?
4. В чому полягають особливості контракту?
5. Які документи повинні надаватися при прийомі на роботу?
6. З яких етапів складається прийом на роботу?
7. В чому значення випробувального терміну?
8. Які права та обов'язки працівника-психолога може передбачати трудовий договір?

9. Розкрийте особливості робочого часу та часу відпочинку працівника-психолога?

10. На яких підставах можуть бути припинені трудові відносини?

Розділ 8. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

8.1. Поняття юридичної відповідальності та підстави її застосування.

8.2. Види юридичної відповідальності психологів.

8.1. Поняття юридичної відповідальності та підстави для її застосування

Відповідальність – це обов’язок особи зазнати негативних наслідків за вчинки, які не відповідають встановленим суспільством соціальним нормам. Серед видів соціальної відповідальності розрізняють моральну, політичну, юридичну тощо.

Термін «юридична відповідальність» вживається у двох розуміннях. По-перше, як внутрішня якість людини, риса її правової культури, особливо коли правова відповідальність стає нормою поведінки, керованою дією. Тоді вона виявляється в глибокій повазі людини до права та правового закону, в свідомому та добросовісному дотриманні всіх вимог права й закону. Юридично відповідальна особа розуміє всю важливість і необхідність дотримання права й закону для підтримання порядку й справедливості в суспільстві.

По-друге, поняття юридична відповідальність має чітко визначений юридичний зміст – це застосування заходів державного примусу за здійснене правопорушення. Юридична відповідальність – це відповідальність перед законом, перед судом. Вона передбачає негативні наслідки для правопорушника, а тому вона називається негативною (ретроспективною) юридичною відповідальністю.

Юридична відповідальність – це специфічні правовідносини між державою і правопорушником, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб’єкта правопорушення, покладанням на останнього обов’язку зазнати несприятливих наслідків за скоєне правопорушення.

Юридична відповідальність визначається такими ознаками:

– гарантується державою, безпосередньо пов’язана з державно-владною діяльністю та державно-правовим волевиявленням;

– забезпечується державним переконанням або примусом;

- її наслідками є державний осуд і покарання;
- здійснюється у визначеному процесуальному порядку.

Підставами притягнення до юридичної відповідальності є:

- наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення;
- юридичний факт – вчинення самого правопорушення;
- наявність правозастосовочого акту, що набрав чинності (наприклад, вирок суду).

Існування різних видів правопорушень передбачає й поділ юридичної відповідальності на самостійні види. Існують різні підстави для такого поділу.

Залежно від органів, які притягують до юридичної відповідальності, її поділяють на таку, що накладається:

- органами державної влади;
- виконавчо-розпорядчими органами;
- судовими та іншими юрисдикційними органами.

Залежно від галузевої належності правової норми, що порушена, настає:

- дисциплінарна відповідальність – це такий різновид юридичної відповідальності працівника за порушення трудової дисципліни із застосуванням до нього дисциплінарних стягнень;

- матеріальна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності працівника за матеріальну шкоду, завдану підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків;

- адміністративна відповідальність – вид юридичної відповідальності фізичних (юридичних) осіб, яка настає за вчинення адміністративного правопорушення і яка створює для цих осіб (колективів) несприятливі наслідки майнового чи морального характеру;

- цивільно-правова відповідальність – це такий вид юридичної відповідальності, яка пов'язаний з накладенням цивільно-правових стягнень (пені, штрафу і відшкодування збитків) на фізичну та юридичну особу за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, або заподіяння позадоговірної шкоди, а також за порушення деяких особистих немайнових прав (честь, гідність, ділова репутація особи тощо);

- кримінальна відповідальність – це такий вид відповідальності, що полягає у застосуванні до винної у злочині фізичної особи видів кримінального покарання;

- конституційна відповідальність – це порівняно новий вид юридичної відповідальності, яка виникла на підставі норм Конституції України (імпічмент президента, відставка уряду). Особливістю конституційної відповідальності є те, що вона може застосовуватися за умов, коли норму права не порушено. У цих

випадках відповідальність пов'язується з тими діями, що розцінюються як негативні в політичному плані.

Слід констатувати, що сьогодні не існує спеціальних законодавчих актів, які б регулювали професійну діяльність психологів. Брак нормативного регулювання діяльності психологів призводить до зниження відповідальності за власні вчинки та їх наслідки. Формула «психолог несе особисту відповідальність» навряд чи є ефективною у період становлення професійних функцій. «Особиста відповідальність» – поняття доволі розмите, і у кожного власне уявлення про її межі. До того ж, невідпрацьована система ліцензування та сертифікації, що призводить до певної безконтрольності. Слід враховувати й той факт, що непрофесійне неетичне ставлення психолога може спровокувати загрозу для психічного або фізичного здоров'я клієнта. Такі дії інкримінуються як правопорушення і мають розглядатися спеціальними комісіями з етики, а також у судовому порядку.

8.2. Види юридичної відповідальності психологів

Які види юридичної відповідальності можуть бути передбачені за правопорушення для психологів?

Конституція України, яка є Основним Законом нашої держави, проголошує базові права та свободи людини, які безпосередньо стосуються психологів під час надання психологічної допомоги.

Стаття 3. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Стаття 21. «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах».

Стаття 27. «Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань».

Стаття 28. «Кожен має право на повагу до його гідності». «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». «Жодна людина без вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам».

Стаття 31. «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя...».

Стаття 55. «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом».

Стаття 62. «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувачуванним вироком суду».

Цивільно-правова відповідальність передбачається Цивільним кодексом України.

Цивільно-правова відповідальність – це санкції, що застосовуються до правопорушника через покладання на нього додаткових цивільно-правових обов'язків або позбавлення належного йому суб'єктивного цивільного права.

Цивільно-правова відповідальність може полягати у відшкодуванні шкоди, сплаті неустойки, втраті завдатку, конфіскації, у примусовому виконанні обов'язку тощо.

Залежно від підстав застосування виділяють відповідальність договірну та недоговірну (деліктну).

Відмінність договірної відповідальності від недоговірної полягає в тому, що її форми та розміри можуть визначатися як законом, так і безпосередньо в договорі (неустойка у вигляді штрафу чи пені, визначеної законом, може бути збільшена або зменшена сторонами в договорі), а недоговірна відповідальність визначається тільки законом.

Договором може встановлюватися відповідальність за правопорушення, за які ЦК України відповідальності не передбачає. Договірна відповідальність настає в разі порушення договірною зобов'язання, а недоговірна відповідальність при заподіянні правопорушення боржником, який не перебував із кредитором у договірних правовідносинах.

Адміністративна відповідальність передбачається Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачена адміністративна відповідальність (ст. 9 КУАП). Адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (ст. 23).

Глава 12 Кодексу передбачає відповідальність за адміністративні правопорушеннями, в тому числі у сфері послуг та підприємницької діяльності.

Так, порушення правил надання послуг працівниками сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю, – тягне за собою

накладення штрафу від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 155).

Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за скоєння злочину. Розділ II містить види кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи та відповідальність за їх скоєння.

Стаття 137. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей.

1. Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого, – *карається* штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки, – *караються* обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 138. Незаконна лікувальна діяльність

Заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого, – *карається* виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Стаття 142. Незаконне проведення дослідів над людиною

1. Незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я, – *карається* штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього, двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а так

само якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого, – *караються* обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Усі перелічені законодавчі акти не є спеціалізованими щодо психології, і охоплюють широке коло проблем неетичної поведінки фахівців різних галузей. Однак вони цілком придатні для сфери психологічних досліджень і можуть бути використані як при врегулюванні питань неетичної поведінки психолога, так і в ситуації його правового захисту від необґрунтованих звинувачень зі сторони учасників дослідження. Охорона життя і здоров'я, гідності та особистої недоторканості; збереження приватності особистого і сімейного життя; добровільна згода на участь у психологічному дослідженні – основні питання, які регулюються чинним законодавством.

Питання до самоконтролю

1. Що розуміється під юридичною відповідальністю?
2. Які ознаки характеризують юридичну відповідальність?
3. На яких підставах здійснюється юридична відповідальність?
4. Які органи мають право застосовувати юридичну відповідальність?
5. Які види юридичної відповідальності існують?
6. За порушення яких норм Конституції України може настати конституційна відповідальність?
7. В чому полягає зміст цивільно-правової відповідальності?
8. Які види адміністративної відповідальності можуть бути застосовані до психолога?
9. Які норми Кримінального кодексу України передбачають кримінальну відповідальність психолога?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України // Відомості ВРУ, 1996, № 30, ст. 141, [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс]. Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
4. Хартія основних прав Європейського Союзу [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text
5. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text
6. Декларація прав дитини [Електронний ресурс]. Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
7. Про охорону дитинства: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст. 142 [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
8. Про освіту: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380 [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
9. Про повну загальну середню освіту: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст. 226 [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
10. Про вищу освіту: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37–38, ст. 2004 [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 52, ст. 561 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
12. Положення про психологічну службу системи освіти України. Наказ МОН України № 509 від 22.05.2018.
13. Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2021–2022 . Лист МОН № 1/9-363 від 16.07.2021 р.

14. Про затвердження професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти». Лист МОН від 30.11.2020 № 6/1427-20

15. Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти. Наказ МОН № 609 від 08 червня 2018 р.

16. Про здійснення соціально-педагогічного патронату. Лист МОН України від 17.12.2008 р. № 1/9-811

17. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей. Лист МОН України від 28.10.14 р. № 1/9-557

18. Про затвердження типового положення про атестацію педагогічних працівників. Наказ МОН від 06.10.2010 р. № 930

19. Деякі питання кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 800

20. Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 19.10.2018 р. № 691)

21. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Постанова Кабінету міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654

22. Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним, педагогічним, науково-педагогічним працівникам освіти та науковим працівникам. Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.1997 № 346

23. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю. Постанова Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 року № 800

24. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. Указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020

25. Етичний кодекс психолога. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи.

26. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі № 658. (2018).

27. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі». № 654. (2018).

28. Дегтяренко М. А. Організаційно-правові та психологічні засади професійної діяльності судового психолога-консультанта. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. К, 2017.

[Електронний ресурс]. Режим доступу: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1729/1/degyatrenko_dis.pdf

29. Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України / Упоряд.: Ю. А. Луценко, А. Г. Обухівська, І. В. Луценко, Н. В. Сосновенко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – 475 с.

30. Кобилянська Т. Професійна діяльність психолога освітнього закладу у порівнянні з суміжними видами діяльності. Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки, 2018. № 3(62). Том 2. С. 135–140.

31. Нормативно-правові документи України, що регламентують працю психолога у різних сферах практичної діяльності: навчально-методичний посібник / К. А. Андроннікова, О. Л. Луценко. – Х: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 68 с.

32. Правове регулювання надання психологічної допомоги та забезпечення психічного здоров'я в праві ЄС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29447.pdf>

33. Забезпечення діяльності мобільних бригад соціально-психологічної допомоги як спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб від домашнього насильства. Методичний посібник. – К.: 30 березня 2020. – 190 с

34. Професійно-етичні дилеми: зведений реферат публікацій викладачів психологічного факультету Люблінського католицького університету. URL: <http://educatum.eu/ru/institution/view/katolicheskii-liublinskii-universitet-ioanna-pavla-ii-v-liubline-kul>

35. Черезова І. О. Психологічна експертиза: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / І. О. Черезова. – Бердянськ: БДПУ, 2018. – 262 с.

36. Федорович Н., Скіпальська Г., Краснолобова І., Кочеміровська О., Рашко А., Семенко І., Яловська В. Створення та забезпечення діяльності притулків для осіб, постраждалих від домашнього насильства: метод. посіб. Київ: Калита, 2019.

37. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андреевкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. – К.: ФОП Нічога С. О. – 2020. – 196 с.

38. Коломінський Н. Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога / Н. Л. Коломінський // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 12–13.

39. Панок В. Г. Психологічна служба: [навч.-метод. посіб. для студентів і викладачів] / В. Г. Панок. – [2-е вид.]. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2013. – 328 с.

40. Робота психолога та соціального педагога в закладах освіти. Збірник нормативних документів / Укладач І. С. Загурська. – Житомир, 2010. – 85 с.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. / Г. М. Гаряєва. – Харків: НТУ «ХПИ», 2015. – 212 с.

2. Договірне право : навч.-метод. посіб. / Г. М. Гаряєва. – Харків: НТУ «ХПИ», 2015. – 128 с.

3. Питання вчення про злочин і покарання : навч. посіб. / Кузьменко О. В. – Харків : «Юрайт», 2019. – 212 с.

4. Правознавство : навч.-метод. посіб. / Г. М. Гаряєва, О. Л. Муренко, С. В. Головін. – Харків: НТУ «ХПИ», 2010. – 76 с.

5. Правознавство. Хрестоматія : навч. посіб. / Л.В. Перевалова, В.Г. Вергун, Гаєвая О. В., Гаряєва Г. М. та ін. – Харків: НТУ «ХПИ», 2019. – 304 с.

6. Правове регулювання трудових відносин : навч. посіб. / Перевалова Л. В., Гаєвая О. В., Гаряєва Г. М. та ін. – Харків: ФОП Панов А. М., 2018. – 136 с.

7. Правове регулювання договірних відносин : навчальний посібник / Г. М. Гаряєва, О. В. Гаєвая, О. В. Кузьменко, І. В. Лисенко, Л. В. Перевалова. – Харків: НТУ «ХПИ», 2021. – 404 с.

8. Правові засади управлінської діяльності : навч.-метод. посіб. / Л. В. Перевалова, О. В. Гаєвая, Г. М. Гаряєва, І. В. Лисенко. Харків : ФОП Панов А. М., 2020. 50 с.

9. Тезаурус з правознавства / Перевалова Л. В., Гаєвая О. В., Гаряєва Г. М., Кузьменко О. В., Лисенко І. В., Ткачов М. М. – Харків НТУ «ХПИ», 2021. – 194с.

10. Трудове право : навч.-метод. посіб. / Л. В. Перевалова, О. Є. Аврамова, О. В. Гаєвая. – Харків: НТУ «ХПИ», 2012 – 56 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

1. Верховна Рада України: офіційний веб-портал парламенту України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
2. Кабінет міністрів України. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua>
4. Офіційний вісник України. – Режим доступу : www.gdo.kiev.ua.
5. Статистика України: науковий журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Зміст та структура навчальної дисципліни.....	6
Розділ 1. Діяльність психолога як об'єкт правового регулювання.....	9
Розділ 2. Міжнародно-правові документи та національне законодавство, що регулюють професійну діяльність психологів.....	16
Розділ 3. Правове регулювання діяльності психолога в системі освіти.....	26
Розділ 4. Законодавство України про здійснення та захист прав членів родини.....	35
Розділ 5. Правове забезпечення діяльності психолога у вирішенні проблем соціально уразливих категорій населення.....	50
Розділ 6. Цивільно-правовий договір про надання психологічних послуг.....	58
Розділ 7. Трудове законодавство про організацію праці та відпочинку психолога	66
Розділ 8. Юридична відповідальність психолога за порушення принципів професійної діяльності.....	80
Список літератури.....	86

Навчальне видання

ПЕРЕВАЛОВА Людмила Вікторівна

ЛИСЕНКО Ірина В'ячеславівна

ГАРЯЄВА Ганна Михайлівна

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА**

Навчально-методичний посібник

для студентів денної і заочної форми навчання,
які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія»

Роботу до видання рекомендував професор Кипенський А. В.

Редактор М. П. Єфремова

План 2023 р., поз. 52

Підп. до друку 14.03.2023 Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 5,35.
Наклад 150 прим. Зам. №4/03/23. Ціна договірна

Видавець та виготовлювач:

ФОП Панов А.М. Свідоцтво серії ДК № 4847 від 06.02.2015 р.
м. Харків, вул. Жон Мироносиць, 10, оф. 6,
тел. +38(057)714-06-74, +38(050)976-32-87, copy@vlavke.com